

Univerzitet u Sarajevu - Filozofski fakultet
Odsjek za orijentalnu filologiju

**ORIJENTALNO-ISLAMSKI INTERTEKST U ROMANU *AŞK*
ELIF ŞAFAK**

Završni rad

Kandidat: Enida Čolo

Mentor: Prof. dr. Alena Čatović

Sarajevo, juni, 2024.

Univerzitet u Sarajevu - Filozofski fakultet

Enida Čolo

Index br. 1599/2013; redovna - samofinansirajuća studentica

Odsjek za orijentalnu filologiju

Katedra za turski jezik i književnost

ORIJENTALNO-ISLAMSKI INTERTEKST U ROMANU *AŞK*

ELIF ŞAFAK

Završni rad

Mentor: Prof. dr. Alena Čatović

Sarajevo, juni, 2024.

University of Sarajevo - Faculty of Philosophy
Department of Oriental Philology

ORIENTAL-ISLAMIC INTERTEXT IN THE NOVEL *AŞK*

by Elif Şafak

Final thesis

Student: Enida Čolo

Mentor: Prof. dr. Alena Čatović

Sarajevo, jun, 2024.

Sažetak rada

Cilj rada jeste analiza i interpretacija intertekstualnih odnosa u romanu *Aşk* Elif Şafak. Autorica u romanu isprepliće priču o ljubavi i duhovnoj čežnji, uspostavljajući intertekstualni i interkulturalni dijalog između postmodernizma i orijentalno-islamske tradicije. Analizu intertekstualnosti u romanu *Aşk* realizovaćemo kroz tumačenje poetičkih odnosa između ovog romana i tekstova koji su uticali na njegov oblik i sadržaj. Teorijski okvir Dubravke Oraić-Tolić o citatnosti poslužili su za analizu. U prvom dijelu rada osvrćemo se na život i djelo Elif Şafak potom objašnjavamo pojmove tesavvufa, intertekstualnosti i interteksta, te analiziramo orijentalno-islamski intertekst u romanu. Analiza orijentalno-islamskog interteksta ukazat će njegovu bitnost i višestruke uloge u tvorbi ukupnog značenja teksta. Osim citata prisutne su aluzije na motive i osobe iz islamske tradicije. Autorica nas podstiče na dublje razmišljanje kroz mnoge aluzije koje su prisutne u tekstu romana, što nam omogućava da sagledamo njegovu dublju poruku.

Ključne riječi: *intertekstualnost, Elif Şafak, "Aşk", tesavvuf, islamska tradicija, citatnost*

Abstract

The aim of the work is the analysis and interpretation of intertextual relations in the novel *Aşk* by Elif Şafak. In the novel, the author interweaves the story of love and spiritual longing, establishing an intertextual and intercultural dialogue between postmodernism and the oriental-Islamic tradition. We will analyze the intertextuality in the novel *Aşk* through the interpretation of the poetic relations between this novel and the texts that influenced its form and content. The theoretical framework of Dubravka Oraić-Tolić on citations was used for the analysis. In the first part of the work, we look at the biography Elif Şafak, then we explain the concepts of tasawwuf, intertextuality and intertext, and we analyze the oriental-Islamic intertext in the novel. The analysis of the Oriental-Islamic intertext will show its essentiality and multiple roles in the formation of the overall meaning of the text. In addition to quotations, there are allusions to motifs and persons from the Islamic tradition. The author encourages us to think deeper through the many allusions that are present in the text of the novel, which allows us to see its deeper message.

Key words: *intertextuality, Elif Şafak, "Aşk", tasawwuf, Islamic tradition, citation*

SADRŽAJ	
UVOD.....	6
2. KNJIŽEVNI OPUS ELIF ŞAFAK	7
3. KRATAK SADRŽAJ ROMANA.....	10
3.1 O ROMANU <i>ČETRDESET PRAVILA LJUBAVI</i>	11
4. TESAVVUF	13
5. INTERTEKSTUALNOST	17
5.1. POJAM INTERTEKSTUALNOSTI.....	17
5.2. POJAM INTERTEKST.....	19
6. ELEMENTI INTERTEKSTUALNOSTI	20
7. CITATNOST, EKSPPLICITNA INTERTEKSTUALNOST	22
7.1 TIPOVI CITATNOSTI.....	23
8. ORIJENTALNO ISLAMSKI INTERTEKST U ROMANU <i>AŞK</i>	25
8.1 VIDOVI ISPOLJAVANJA CITATNOSTI U ROMANU <i>AŞK</i>	26
8.1.1. <i>Citati iz Ku'rana</i>	27
8.1.2. <i>Citiranje hadisa</i>	31
8.1.3 <i>Priče iz Mesneviye</i>	33
8.1.3.1 <i>Rumijeva poezija</i>	37
8.1.4 <i>Priče iz sufijске tradicije</i>	40
8.1.5 <i>Djela i izreke učenjaka, motivi iz islamske tradicije u širem smislu</i>	45
9. ALUZIJE	48
10. ZAKLJUČAK	51
LITERATURA	53

UVOD

U romanu *Aşk*, Şafak je isprela čudesnu priču o ljubavi i duhovnoj čežnji a uz to je uspješno uspostavila zanimljiv intertekstualni i interkulturalni dijalog između postmodernizma i orijentalno islamske tradicije. U književnosti je teško pronaći ijedan tekst koji na neki način ne upućuje na neki drugi tekst. U njemu se očituju tekovine prošlosti i odnos prema tradiciji, koji zavisi od tipa kulture i razdoblja kojem pripada. Mnogi svjetski književnici, pišući svoja djela, gotovo uvijek su se ugledali u poznata i priznata djela svojih prethodnika. Fenomen međutekstualnog dijaloga, iako je bio prisutan mnogo ranije, ponovno se aktualizira šezdesetih godina dvadesetog stoljeća.

Analizu intertekstualnih aspekata u romanu *Aşk*, kao glavni okvirni zadatak ovoga rada, realizovaćemo u tumačenju poetičkih odnosa koji se uspostavljaju između ovog romana i onih tekstova koji su doveli do njenoga konačnog oblika i sadržaja. Ti odnosi i procesi čine intertekst u romanu *Aşk*, kao skup poveznica koje čine citatnu strukturu ovog djela. Radovi Dubravke Oraić-Tolić o citatnosti, kao intertekstualnom postupku, poslužili su nam kao temeljni teoretski okvir za analizu ovog romana.

Kroz ovaj rad ćemo se osvrnuti na život i djelo Elif Şafak, objasniti pojmove intertekstualnosti i interteksta. Cilj rada je utvrditi i analizirati orijentalno-islamski intertekst. Polazeći od postavki teorije intertekstualnosti, shvaćene u širem smislu, pokušati objasniti intertekstualni odnos koji navedeni roman gradi s orijentalno-islamskim naslijeđem.

Prilikom izrade ovog rada koristit ćemo se analitičkom, deskriptivnom i komparativnom metodom, a kompozicija rada svodi se na analizu orijentalno-islamskog interteksta u romanu *Aşk*, autorice Elif Şafak, predstavljajući vrsta interteksta koji su zastupljeni u navedenom romanu i njihova analiza prema užoj literaturi koja se bavi pitanjem intertekstualnosti, interteksta u romanu i književnosti općenito te, na kraju, analizom orijentalno-islamskog interteksta ukazat ćemo njegovu bitnost i višestruke uloge u tvorbi ukupnog značenja teksta. Koristit će se originalno izdanje romana na turskom jeziku a također, konsultovat će se prijevodi romana na bosanskom i srpskom jeziku.

2. KNJIŽEVNI OPUS ELIF ŞAFAK

„Cijeli svoj život branim prava žena, prava manjina, demokratiju i slobodu govora.

U svojim knjigama nastojim dati glas onima koji glasa nemaju.“

Elif Şafak

Elif Şafak (25. oktobar 1971., Strasbourg, Francuska) je jedna od najistaknutijih književnica savremene turske i svjetske književnosti. Svoj književni opus je izgradila sviješću o istovremenom pripadanju zapadnoevropskoj i orijentalno-islamskoj kulturnoj tradiciji. Şafak, stapajući zapadnjačku i istočnjačku tradiciju pripovjedaanja, u svojim djelima iznosi nebrojne priče o ženama, imigrantima, subkulturama, manjinama. Elif Şafak se bavi pisanjem romana, eseja i pripovjedaka na engleskom i turskom jeziku. Objavila je 19 knjiga, od kojih su 12 romani uključujući i njenu posljednju *Ostrvo nestalih stabala*. Njezina su djela prevedena na 56 jezika¹. Članica je Svjetskog ekonomskog foruma i jedna od utemeljiteljica Europskog vijeća za međunarodne odnose. Djetinstvo i mladost je provela diljem svijeta, u Ankari, Madridu, Ammanu, Kelnu, Istanbulu, Bostonu, Michiganu, Arizoni.² Završila je Odsjek za međunarodne odnose na Srednjeistočnom tehničkom univerzitetu, postdiplomske studije je pohađala na Odsjeku za ženske studije istog fakulteta, dok je doktorat odbranila iz oblasti političkih nauka. Şafak doprinosi mnogim velikim publikacijama širom svijeta i dodijeljena joj je titula “*Chevalier der Artes et des Lettres*”. *Politico* ju je izabrao kao jednu od 12 ljudi koji čine svijet boljim mjestom. Bila je u žiriju brojnih književnih nagrada i presjedala nagradom “*Welcome*”.

Za svoj prvi roman *Pinhan* dobila je 1998. godine nagradu *Mevlana*. Uslijedili su *Şehrin Aynaları* (Ogledala grada) i *Mahrem izledi* (Pogled) za koje je je dobila nagradu *Udruženja pisaca* (2000). Nakon toga objavljeni su bestseleri *Bit Palas* (Vašljiva palata, 2002) i roman *Araf* (Čistilište, 2004), koji je napisala na engleskom jeziku. U knjizi *Med-Cezir* (Plima, 2005) sakupljeni su njeni eseji o ženskom pitanju, individualnosti, kulturnim podjelama, jeziku i književnosti.³ Njen roman *Baba ve Piç* (Istanbulsko kopile) objavljen 2006. godine bio je roman godine. Nakon toga, napisala je prvu autobiografsku knjigu *Siyah Süt* (Crno mlijeko), roman koji mjesecima nije silazio sa top lista najčitanijih knjiga. U martu 2009. godine objavila je roman *Aşk* (*Ljubav*).⁴

¹<http://www.elifsafak.com.tr/biography>, pristupljeno 5.8.2023.

²<http://www.elifsafak.com.tr/biyografi.php>, pristupljeno 10.9.2023.

³http://www.laguna.rs/a874_autor_elif_safak_laguna.html, pristupljeno 10.9.2023.

⁴Ibid.

Njezini romani *Baba ve Piç* (Istanbulsko kopile), *Bit Palas* (Vašljiva palata) i *Honor* (Čast), nalaze se na vrhu bestseler lista širom svijeta. Njen roman *On Dakika Otuz Sekiz Saniye* (10 minuta i 38 sekundi u ovom neobičnom svijetu), kao i sva djela Elif Şafak, natopljen je empatijom i razumijevanjem za sve one koji su odbačeni. Romane *Ustam ve Ben* (Majstor i ja, 2013) i *Havva'nın Üç Kızı* (Havvine tri kćeri, 2016) objavila je izdavačka kuća Doğan Kitap, a *Havvine tri kćeri* postale su najčitaniji roman godine. 2018. godine objavljena je zbirka eseja *Sanma ki Yalnızsın* (Ne misli da si sama). U romanu *Kayıp Ağaçlar Adası* (Otok nestalih stabala) nagrađivana autorica nam donosi bogatu priču o pripadanju i identitetu, ljubavi i boli, sjećanju i zaboravu, uništavanju prirode od strane ljudi i konačno - obnovi, u svakom smislu te riječi.

Iako njeni romani variraju u pogledu žanra i strukture, postoji nekoliko zajedničkih crta koje se često mogu primjetiti u njenom književnom opusu. U svojim romanima ona istražuje međukulturalne i međureligijske teme. Poznata je po tome što prepoznaje složenost i nijanse u međuljudskim odnosima. Bavi se društvenim i političkim pitanjima u Turskoj i širom svijeta. Njeni romani često se bave temama kao što su identitet, rodnost, sloboda izražavanja i kao drugi društveni i politički izazovi. Likovi u njenim romanima često su duboko razrađeni i vrlo složeni. Şafak se fokusira na unutarnje monologe i emocije svojih likova, što doprinosi njihovoj autentičnosti i dubini. Univerzalnost tema, bogat jezik i stil te ineterkulturalna promišljanja su još neke zajedničke odrednice njenog književnog stvaralaštva.

„Turska književnica Elif Şafak je u vremenu opšteg cjepkanja i fasciniranosti partikularnostima i odmjeravanjima u različitim svjetovima prepoznala univerzalno i isto. Ona islamsku filozofiju tumači i upliće u svoj tekst prepoznajući u njoj principe primjenjive na život današnjeg čovjeka, svejedno gdje on živi. Zaoštrena granica između islama i hrišćanstva, Istoka i Zapada, muškaraca i žena, afirmisanih i marginaliziranih, kod Şafakove je prevaziđena ljubavlju, istinskim razumijevanjem i suosjećanjem sa čovjekom.”⁵

Piše za vodeće svjetske dnevne novine i časopise, uključujući *Financial Times*, *Guardian*, *New York Times*, *Wall Street Journal*. Dobitnica je brojnih književnih nagrada. Neke od njih su:

- The Island of Missing Trees, shortlisted for Women's Prize For Fiction, 2022
- The Island of Missing Trees, shortlisted for Edward Stanford Travel Writing Awards, 2022
- The Island of Missing Trees, shortlisted for Costa Novel Award, 2021
- Patron of Human Rights Watch Book Club
- Halldór Laxness International Literature Prize, 2021
- The Island of Missing Trees is a Reese's Book Club choice
- Bard College Honorary Degree of Doctor of Humane Letters, 2021

⁵http://www.slobodna-bosna.ba/vijest/9028/knjiga_mjeseca_elifa_safak_40_pravila_ljubavi.html, pristupljeno 5.11.2023.

- Fellow and Vice-President of the Royal Society of Literature
- PEN Nabokov Prize judge, 2020
- 10 Minutes 38 Seconds in this Strange World, shortlisted for RSL Ondaatje Prize, 2020
- The Orwell Prize for Political Writing judge, 2020
- Honour is among the 40 best books of the decade, Independent, 2019
- The Forty Rules of Love is at the BBC's list of 100 Novels That Shaped Our World
- Chair of the Wellcome Book Prize 2019 judging panel.
- Patron of National Centre For Writing in Norwich, UNESCO City of Literature
- Weidenfeld Visiting Professor in Comparative European Literature at Oxford
- Berggruen Prize Juror for Philosophy & Culture
- Judge for The Goldsmiths Prize 2018
- Future Library Author 2017, Oslo, Norway
- Caravan Award for Peacebuilding Through the Arts, 2017
- Prize for Tolerance in Thinking and Acting, Prize of Honour of the Austrian Booksellers, 2017
- Judge for The Sunday Times/Peters Fraser & Dunlop Young Writer of the Year Award, 2017
- Member of Berggruen Prize Award Committee
- WOW committee member
- Lahore Literary Festival Lifetime Achievement Award, 2016
- Granted the Seal of the City and Certificate of Commendation by the City of Milan, 2016
- 2016 GTF Award for Excellence in Promoting Gender Equality

3. KRATAK SADRŽAJ ROMANA

Radnja romana se odvija u prosperitetnoj jevrejskoj porodici u Americi, gdje Ella, predana majka troje dece i supruga stomatologa, vodi miran i uredan život. Iako izvana djeluje kao sretna u svom braku, Ella nije svjesna unutrašnjih nemira koje nosi u sebi. Priča počinje kada Ella dobije posao kao urednica u izdavaštvu a potom zaprimi rukopis romana autora Aziza Zahara, naslovljen "Slatko svetogrđe". Istovremeno, ona upoznaje Aziza, sufiju iz Amsterdama, koji je prešao u islam ponesen zbog dubokoumnog duhovnog iskustva.

Ella se sve više interesuje za roman i samog autora, što je udaljava od njenog supruga. Počinje da se pita o smislu svog života. Aziz postaje njen bliski sagovornik, mnogo bliži nego što je ikada bio njen suprug. Kao što se u romanu i navodi Elif Şafak sugerise da, baš kao što bacanje kamena u jezero uzburka vodu koja miruje, Aziz postaje kamen koji je poremetio mir njenog života. On postaje njen Šems, svojevrsni duhovni učitelj iz 21. vijeka, baš kao što je Šems iz 13. vijeka uzburkao mirne vode Rumijeve duše.

Zaharin roman, ispričan u mnogo različitih glasova, priča je o Šemsovoj potrazi za Rumijem i ulozi tog derviša u preobrazbi Rumija, uglednog muderrisa u predanog mistika i zagovornika ljubavi. I dok Ella čita Azizov roman shvaća kako Rumijeva priča odražava njenu vlastitu i da je Aziz – jednako kao Šems - došao je preobraziti i osloboditi na način koji nije mogla zamisliti. Sve dok Šems nije pronašao Rumija, on je vodio ustaljen porodični život, baš kao i Ella. Bio je ugledan i poštovan. Uživao je naklonost i poštovanje stanovnika grada koji bi petkom dolazili slušati njegova predavanja. Tako je tumačio Božiju riječ i živio religioznost, a ne duhovnost sve do susreta sa Šemsom, kada se počinju mijenjati njegovi vidici. Njegov utjecaj na ljude je nevjerovatan, uspjevao je da preobrazi čovjeka, da ga uvjeri kako i tamna strana života ima svoje vrijednosti. U romanu je imao poseban odnos spram onih kojima život nije bio naklonjen: bludnici Pustinjskoj ruži, pijanici Sulejmanu, prosjaku od koga svi bježe, Krčmaru Aladinu, Rumijevom sinu koji mrzi Šemsa. Sijao je ljubav oko sebe - ljubav prema Bogu i prema čovjeku – ma ko on bio.

Azizov lik u romanu je bio vrlo snažan. On putuje u daleke istočne zemlje da upozna ljude i da im pomogne. Na tom putu počinje i Ellina najteža borba. Borba sa samom sobom. Taj duhovni razvoj je nekad bolan, zahtijeva grubo potiranje svoga ega, odricanje, poniznost. Kako je ljubav osnovni preduvjet da bi se stiglo do cilja i pronašli putevi prema Svevišnjem, Ella kreće na nepovratan put u nepoznato. Nakon Azizove smrti Ella ne ostaje sama već, nastavlja koračati putevima ljubavi.

3.1 O ROMANU ČETRDESET PRAVILA LJUBAVI

BBC je izabrao Aşk među 100 romana koji su oblikovali naš svijet.

Elif Şafak je u ovom romanu sjedinila Evropu, Aziju i Ameriku. Ako Mevlanu zamislimo kao Aziju, posredstvom sufije iz Amsterdama, stižemo do Elle iz Amerike. Spisateljica u romanu razmatra dvije usporedne priče: - jednu savremenu i drugu smještenu u trinaesto stoljeće, kad je sufijski pjesnik Mevlana Dželaludin Rumi susreo svog duhovnog vođu Šemsa iz Tabriza.

Osim priče o Šemsu i Rumiju, roman *Aşk* također istražuje teme ljubavi, vjere i duhovnosti kroz različite likove i priče. Şafak je to potvrdila: „U ovom romanu otvorila sam svoje srce čitaocu. Sufizam je bio moja tajna, ja sam tu tajnu otkrila. Nisam napisala ovu knjigu sa željom da napišem knjigu o Šemsu i Mevlani. Htjela sam da objasnim "ljubav". Ovo je bila moja polazna tačka. Pisala sam o ljubavi u njenoj svjetovnoj i duhovnoj dimenziji. Željela sam da uhvatim univerzalnu suštinu suprotstavljajući naizgled suprotne likove. Tražila sam odgovor na sljedeće pitanje: šta Mevlana znači nesretnoj američkoj ženi jevrejskog porijekla?"⁶

To je duboka i emotivna priča o traženju smisla života i duhovnom buđenju. Svaki romanopisac ima pravo da jedan dio događaja iznese iz svoje perspektive. U protivnom, od jednog romanopisca dobili bismo samo puku bibliografiju. U romanu *Aşk* po nalogu Aladina, Rumijevog sina, Šems je usmrćena u sufijskoj priči je nestao. U ovom kontekstu, Ismail Güleç u svojoj kritici romana kaže da je uzaludno traženje historijskih činjenica u njemu. “Na romane koji svoju tematiku crpe iz historije, ne treba gledati kao na jedan dokument već se na njih treba gledati kao na komentar. I romanopisac ima pravo da historijske ličnosti opisuje prema vlastitom mišljenju. Ono što se ovdje treba tražiti ne treba biti dosljednost.”⁷ Da li je ovaj roman dokument, na šta u nekim faktografskim djelovima podsjeća, teško je odrediti. Ali, moramo prihvatiti i okvir piščeve slobode, te dijelove koji pripadaju fikciji, a ne fakciji.

Roman je otvoren za razna tumačenja i komentare, kao što je u svojoj recenziji Lamija Hadžiosmanović napisala: „Mnogo je tu pitanja, a malo odgovora. Ne stoga što nam ova darovita i učena književnica nudi nedoumicu, nego zato što je do danas hazreti Mevlana Džemaluddin Rumi ostao u nekim svojim segmentima života nepoznat, a Šems neotkrivena tajna.

⁶<https://www.elifsafak.us/degerlendirmeler.asp?islem=degerlendirme&id=120> , pristupljeno 8.5.2024.

⁷http://www.ismailgulec.net/index.php?option=com_content&view=article&id=92:elif-afakn-ak-roman-uezerine-gec-kalm-bir-yaz-&catid=54:denemelerim&Itemid=78 , pristupljeno 5.9.2023.

Teško se odrediti i tko je u romanu glavna ličnost, iako u podnaslovu stoji: roman o Rumiju. Po mom mišljenju i Šems i Rumi su nosioci radnje, posebno Šems.“⁸

Inspirisan životnom pričom velikog pjesnika, islamskog mistika Mevlane Dželaludina Rumija i njegovim prijateljstvom sa dervišom lualicom Šemsom iz Tabriza, roman, u originalnom izdanju napisan na engleskom jeziku i koji je na turski preveo Kadir Yiğit Us, obrađuje priču četrdesetogodišnje Elle Rubinstein koja, relativno kasno, otkriva novi životni put, "put spoznaje i ljubavi". Osim što je inspirisan stvarnim historijskim događajima i likovima, takođe sadrži fiktionalne elemente koji se koriste kako bi se istražile dublje duhovne teme. "Roman *Aşk* turske spisateljice Elif Şafak bavi se međusobnim odnosnom Mevlane Rumija i Šemsa iz Tabriza; osim što je riječ o klasičnom "ženskom pismu" ovaj roman je zanimljiv i po tome što o najpoznatijem dvojcu u historiji islamske duhovnosti govori iz, do sada, literarno netaknute perspektive."⁹

Vjerovatno da ne bismo bili nepravedni prema spisateljici kada bismo rekli da je roman napisan više za čitatelje sa Zapada nego za turskog čitatelja. U ovom kontekstu ranije pomenuti Ismail Güleç je naveo: „Prema mom mišljenju, čitatelja sa Zapada više interesuju junaci u romanu i njihovi problemi, nego nekog prosječnog turskog čitatelja. Veći broj čitatelja ove knjige su doslovno žene koje su u savremenom životu klonule između dileme život-porodica, karijera-porodica.“¹⁰ Kada se pogleda sa ovog aspekta, možemo reći da se Şafak više obraća ženama nego muškarcima.

Uprkos čestom smjenjivanju perspektiva i paralelnom toku dvije priče smještene u dva različita historijska i kulturna okvira roman se lako čita. Poglavlja su kratka, obično naslovljena imenom lika iz kojeg se fokalizira. Centralna tema romana je prijateljstvo, duhovna čežnja, tesavvuf, univerzalna želja za prisnošću s drugim bićem, kao i sa Božanskim Bićem.

⁸https://hena-com.hr/blog/detaljnije/recenzija-romana-cetrdeset-pravila-ljubavi-elif-shafak?fbclid=IwARInHZPF1CME9VP4zjGq_-yY9FvP0EujenG3jo7rpViGZNb2IspLeUtejSM, pristupljeno 5.9.2023.

⁹<http://majkaidijete.ba/images/ask/kukavica.pdf>, pristupljeno 5.9.2023.

¹⁰http://www.ismailgulec.net/index.php?option=com_content&view=article&id=92:elif-afakn-ak-roman-uezerine-gec-kalm-bir-yaz-&catid=54:denemelerim&Itemid=78, pristupljeno 2.9.2023

4. TESAVVUF

Tesavvuf je mistična islamska tradicija koja se fokusira na duboko duhovno iskustvo i traženje bliskosti s Bogom. Već dugo vremena je tema koja privlači pažnju iz različitih aspekata i predmet je brojnih istraživanja, radova naučnika, književnika itd. Izraz «tasawwuf» od arapske riječi «suf» (vuna) u značenju – biti mistik, sufija – upotrebljavao se u svom simboličnom značenju kao naziv za pobožne ljude koji su živjeli skromno i nosili grubu vunenu odjeću. Neki istraživači termin «sufi» dovode u vezu sa izrazom «as-suffa» (klupa), odnosno «ahl us-suffa» (ljudi sa klupe), što se odnosi na prve pobožne ljude koji su još za života Muhameda a.s živjeli pobožno i asketski.¹¹ Najznačajniji napor u sistematizaciji misli sufizma potiču od dva velika islamska filozofa El-Gazālījs i Ibn Arabija. U razdoblju 12. i 13. stoljeća, tesavvuf se usmjerava prema metafizici sufizma i gnoze. Na praktičnom planu, tesavvuf je težio transcendiranju svijeta osjeta kako bi dosegao duhovne stvarnosti. Najistaknutiji predstavnici ovih tendencija su Suhravardi, Ibn Arabi, Ibn ul-Farid, Abd ul-Karima al-Džili i veliki sufijski pjesnik Dželaludina Rumi. Klasična teorija tesavufa postigla je svoje konačne dimenzije i neki oblik zaokruženja s Ibn Arabijem (preminuo 1240.), koji je izvrsno sistematizirao i klasificirao mistična učenja svojih prethodnika.¹²

Među najznačajnijim predstavnicima sufizma izdvaja se Mevlana Dželaluddin Rumi. Rođen je u Belhu (današnji Afganistan) 6. rebiul-evvela 604./29. septembra 1207. godine. Njegov otac Behaaddin Veled, koji je važio za jednog od najvećih učenjaka svog doba, odlučio je da pred mongolskom prijetnjom izmjesti svoju porodicu iz rodnog kraja, a za novo prebivalište, nakon što su neko vrijeme živjeli u Bagdadu, Hidžazu i Damasku, odabrao je Konju u Anadoliji – tadašnju prijestonicu seldžučkih vladara.¹³ Nakon susreta sa lutajućim dervišom Šemsom Tebrizijem, koji je igrao ključnu ulogu u njegovoj duhovnoj transformaciji, Rumi je postao poznat po svojoj ekstatičnoj poeziji koja slavi ljubav, jedinstvo i duhovno buđenje. Mevlanina poezija, posebno njegova *Mesnevi*, smatra se jednim od najvećih dostignuća u perzijskoj književnosti. Veliki pjesnik čiji stihovi i danas neobjašnjivo inspiriraju mnoge. Utjecaj Mevlane na tursku književnost ostao je kontinuiran od 13. stoljeća. Tesavvuf je uvijek bio jedna od najčešćih tema kako klasične turske tako i narodne turske književnosti.

¹¹Džemal Čehajić, Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na BiH, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1986, str.8.

¹²Džemal Čehajić, Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na BiH, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1986, str. 14.

¹³<https://bastinaduhovnosti.com/mevlana-dzelaluddin-rumi-pjesnik-bozanske-ljubavi/> pristupljeno 1.5.2024

Popularnost Rumija rasla je kako za njegovog života, tako i nakon njegove smrti, ostavljajući trajan pečat koji se osjeća i danas. Mevlanin uticaj na svjetsku književnost proteže se izvan granica islamskog kruga inspirirajući brojne pisce, umjetnike i duhovne tragače širom svijeta.

Njegova poruka ljubavi, tolerancije i duhovne otvorenosti ostaje relevantna i inspirativna i danas, čineći ga jednim od najvažnijih figura u svjetskoj književnosti i duhovnosti. Život i djelo ovog velikana bili su inspiracija Şafak za roman *Aşk*.

Elif Şafak kroz ovaj roman iznijela je brojne sufijske koncepte i ideje koje su doprinjele razvoju priče i karakterizaciji likova. No, u ovom romanu postoji i mnogo elemenata fikcije, pa je potrebno spomenuti da je teško razdvojiti historiju i stvarne događaje od legendi o životu Rumija.

„Ono što sam ispričala je imaginacija. Ella, Aziz, čak i Şems i Mevlana su moja kreacija. Pisala sam o Şemsu svojih snova, Mevlanu sam opisala onako kako sam vidjela u vlastitoj mašti. Ne mogu reći da je ovo prava Mevlana. Naravno, na mene su uticala vlastita istraživanja, čitanja Mesneviye.”¹⁴

U turskoj književnosti još jedan roman zaokuplja pažnju čitatelja čija tematika je slična onoj u romanu *Aşk*. Riječ je o romanu *Bab-ı Esrar* Ahmet Ümita. Pored Oğuz Ataya, Elif Şafak, Orhana Pamuka, Ümit je jedan od najznačajnijih predstavnika postmoderne književnosti u Turskoj. Roman prati duhovni put i napredak glavnog lika Kimye. Prikazuje različite poglede na događaje u vezi sa Rumijem i Şemsom. U romanu *Aşk* autorica ide s jednog događaja na drugi dok u *Bab-ı Esrar* radnja se odvija hronološki, počinje od jedne tačke i postupno ide prema svome kraju. Kada je u pitanju mjesto radnje, u oba romana se spominje turski grad Konja, u kojem je Mevlana prebivao. U *Bab-ı Esrar* spominje se i London kao mjesto radnje, dok je u romanu *Aşk* to Boston. Ono zbog čega se ova dva romana često uspoređuju jedan sa drugim je sličnost između glavnih likova. U oba romana glavni likovi su ženskog spola. Kao osobe koje dolaze iz stranih zemalja, upoznajući se sa pričom Rumija i Şemsa, dolaze do novih životnih spoznaja.

Roman *Aşk* istražuje sufizam kao islamsku mističnu tradiciju i često se poziva na sufističke koncepte i prakse. U njemu se postavljaju moralna pitanja i dileme, uključujući pitanja o vjernosti, odgovornosti i istini, što čitaocima omogućava da pored moralno vjerskih, razmišljaju i o filozofskim aspektima ljudskih odluka i postupaka. U romanu *Aşk* prisutni su brojni sufijski koncepti i ideje koje doprinose razvoju priče i karakterizaciji likova. U nastavku ćemo navesti nekoliko konkretnih primjera sufijskih koncepata iz romana:

¹⁴<https://sanatlog.com/sanat/elif-safakin-aski/> pristupljeno 10.5.2024

Duhovno putovanje (tarikāt): Sufijski koncept duhovnog putovanja igra važnu ulogu u priči. Likovi se kreću kroz duhovno putovanje u kojem istražuju svoje unutarnje dubine i traže istinu i bliskost s Bogom. Likovi Kimje i Pustinjske ruže možda najbolje oslikavaju put preobrazbe.

”Udaljila sam se od ljudi oko sebe, kako prijatelja tako i susjeda...Ujedinjene istom potrebom da se odvojimo od društva, postale smo bliske prijateljice. Sada je bila derviš. Vodila je usamljениčki život, ostavivši dane u javnoj kući daleko iza sebe. Jednom prilikom joj rekoх da se divim njenoj hrabrosti i odlučnosti da život počne iz početka. Odmahnula je glavom i rekla: ” Ali ja nisam počela život iz početka. Jedina stvar koju sam učinila jeste da sam umrla prije smrti.” (Şafak 2013: 383).

Ljubav prema Bogu (aşk): Koncept ljubavi prema Bogu ključna je tema u romanu. Likovi, posebno Ella, doživljavaju duboku, strastvenu i transcendentnu ljubav prema Bogu. Ova ljubav ih vodi na duhovno putovanje i transformaciju. Šems u romanu kroz spisak pravila do kojih je došao ponukan životnim iskustvima navodi *Četrdeset pravila vjere ljubavi* koja su dokučiva i ostvariva kroz ljubav i samo ljubavlju. Jedno od tih pravila kaže:

“Putem (ka) Istini putuje se srcem, a ne glavom. Neka ti osjećaj bude vodič! A ne um. Upoznaj, izazovi i na kraju nadvladaj svoju strast i prohtjeve svojim zadovoljstvom. Samo onaj ko spozna svoje strasti, može i spoznat će svog Gospodara.”¹⁵

Traganje za istinom (hakikat): Likovi u romanu postavljaju pitanja o prirodi istine (hakikat) i traže dublje razumevanje duhovnih aspekata života. Trenutak u romanu kada lik Sultan Veleđa podiže ruke uvis kao da traži pomoć Boga i savjetuje brata Alauddina da mu osjećaji ne pomrače vid pa mu kaže pravilo:

“U ovom svijetu, naprijed nas ne vode sličnosti i ispravnosti; napreduje se samo zahvaljujući suprotnostima. A sve suprotnosti koje postoje u univerzumu postoje i u nama. Stoga se vjernik u nama mora suočiti s nevjernikom, isto u nama. A nevjernik mora upoznati tihog vjernika. Do trenutka kad čovjek dosegne vlastitu potpunosti postane Potpuni Čovjek, idealano ljudsko biće, vjera je proces, prepun postepenosti, koji zahtjeva svoju očevidnu suprotnost: nevjericu.”(Şafak 2013: 380).

Ova potraga za istinom često je centralna tema sufijskog puta.

¹⁵Elif Şafak, *40 pravila o ljubavi, Roman o Rumiju*, preveo: Edin Urjan Kukavica, Buybook, Sarajevo, 2013.str.53

Odnos učitelja i učenika (muršid-murid): Koncept mentorstva i učenja, gdje iskusni učitelji (muršid) vode učenike (murid) na duhovnom putovanju. U romanu, odnos između Aziza i Elle odražava ovaj sufijski koncept mentorstva i učenja. Aziz preuzima ulogu muršida, vodeći Ellu na njenom duhovnom putovanju, pružajući joj duhovno vođstvo, podršku i inspiraciju. Kroz ovaj odnos, Ella ima priliku da dublje istraži svoje duhovne i emocionalne dimenzije, dok Aziz dijeli svoje znanje i iskustvo kako bi joj pomogao u njenom duhovnom rastu i samospoznaji.

Kroz integraciju sufijskih koncepata, kao i citiranje stihova, priča koje pripadaju sufijskoj tradiciji u svom romanu *Aşk*, Şafak je pokazala duboko poznavanje sufijske tradicije i filozofije. Njeno korištenje sufijskih tekstova, motiva nije samo demonstracija njenog poznavanja materije, već i način da obogati narativ i dodatno istraži teme ljubavi, duhovnosti i transcendencije koje su prisutne u sufijskoj misli. Kroz ovakav pristup, Şafak je dodala slojevitost i autentičnost svom djelu, čineći da se osjeti duboka povezanost sa sufijskim nasljeđem.

5. INTERTEKSTUALNOST

5.1. POJAM INTERTEKSTUALNOSTI

Istraživanje intertekstualnosti ima bogatu prošlost koja seže u drugu polovinu dvadesetog vijeka, ali i dalje ostaje relevantno kao ključna metodologija u proučavanju književnosti. Značenje termina „intertekstualnost” inače ne možemo adekvatno objasniti etimologijom, jer ga izvorno definišu teorijski tekstovi Julije Kristeve (Julia Kristeva) iz šezdesetih godina (Mai 1991: 32). Ali su semantička svojstva njegovih komponenata ipak motivisala oblikovanje teorijskog pojma tvrdi Marko Juvan u svom radu *Intertekstualnost*. On još dodaje da oni služe kao prirodno-jezički prototip, uz koji je među raznorodnim određenjima intertekstualnosti moguće pronaći zajednički saznajni sadržaj. Pozajmljenica (tuđica) „intertekstualnost” (slavenizirano „međutekstovnost”) izvire, slično kao i njene odgovarajuće varijante u drugim jezicima (engl. intertextuality, nem. Intertextualität, rus. intertekstual’nost’, polj.intertekstualność, šp. intertextualidad, rum. intertextualitate) iz francuskog neologizma, apstraktne imenice intertextualité.¹⁶

Tema intertekstualnosti je u današnje vrijeme od velike važnosti za samu teoriju književnosti i metodologiju književne povijesti. Pod pojmom intertekstualnosti, zapravo, podrazumijevamo, odnos među književnim tekstovima, pri čemu, da bismo razumjeli jedan tekst, potrebno nam je poznavanje i drugog teksta i na taj način tekstovi dobivaju svoje značenje. Tu se podrazumijeva da su svi tekstovi u vezi s drugim tekstovima, što znači da je jedan književni tekst sistem „znakova kulture“ i da, kao svojevrsan „mozaik citata“, predstavlja ukupnost poetičkih relacija s drugim književnoumjetničkim tekstovima.

Dvije su osnovne orijentacije tekstova, umjetničkih stilova i kultura: orijentacija na prirodni jezik ili zbilju (transtekstualnost) i orijentacija na tuđe tekstova ili jezik kulture (intertekstualnost). O intertekstualnosti govorimo onda kada su tuđi tekstovi postali primarna zbilja vlastitog teksta, pa se vlastiti tekst može razumijeti samo u suodnosu s tuđim tekstovima.¹⁷

Ključni pojam intertekstualnosti je intertekst, koji označava skupinu tekstova prema kojem je jedan tekst u nekom odnosu. Postoje različite podjele intertekstualnih, odnosno transtekstualnih odnosa: intertekstualnost, paratekstualnost, metatekstualnost, arhitekstualnost i hipertekstualnost. Dakle, ukoliko želimo razumjeti neki tekst, trebamo ga najprije staviti u kontekst nekog drugog teksta. Kada želimo usporediti dva ili više tekstova, od kojih je jedan stariji, prethodni, prototekst, a drugi onaj kome je ovaj prethodni tekst uzor, potrebno se osvrnuti na sljedeće elemente: kao prvo izvornost teksta, autorstvo, odnosno kakvu funkciju preuzima sam autor, da li je on u ulozi kritičara, pripovjedača, komentatora, i sl; odnos prema tradiciji.

¹⁶Marko Juvan, *Intertekstualnost* © Akademski zavod, Novi Sad, 2013., str.10

¹⁷Oraić Tolić, *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, 1990., str.5.

Intertekstualnošću su se bavili Bahtin , Gérard Genette, Roland Barthes, Julia Kristeva, Derrida, Renata Lachman i drugi svjetski teoretičari i to bilo primjenom na konkretno djelo ili samim pojmom. Genette intertekstualnost definira kao prisustvo nekog teksta u drugom tekstu, što se može realizirati na različite načine, bilo kao citat, plagijat ili aluzija. Interesovanje za naslijeđe nije izgubilo svoju važnost ni u 21. vijeku. U savremenom dobu, gotovo sve književne forme se doživljavaju kao reinterpretacija prethodno usvojenih oblika, pri čemu plagijat često igra značajnu ulogu među mnogim piscima.

U postmodernizmu je vjerojatno jača nego ikad postala želja pisca da komunicira s djelima drugih pisaca. Zbog toga postmodernistički tekst često ima obilježja metateksta, koji - u cjelini ili u dijelovima - predstavlja repliku na druge tekstove, kao njihova nova verzija, ili samo kao citat, kao odavanje počasti (hommage), kao polemička adaptacija ili kao parodija, koja je upravo sada postala posebno popularna. (Lešić, 2005:517)

U postmodernoj kulturi, mogućnost novih interpretaciji i oživljavanje kodova tradicije, u okviru procesa intertekstualnosti, najčešće se odvija pomoću citata.

5.2. POJAM INTERTEKST

Intertekst i intertekstualnost u savremenoj književnoj teoriji odnose se na složen koncept referenciranja drugih književnih djela unutar jednog djela, stvarajući time bogato poetsko okruženje. Ovaj pojam obuhvata sve književne tekstove koji su povezani sa datim djelom, kao i druge književne radove koji reflektuju tradicionalne ili kulturne vrijednosti sadržane u tom prvobitnom tekstu. Drugim riječima, svaki tekst, u suštini, sadrži elemente i uticaje prethodnih književnih djela i kultura, što ga čini intertekstualnim u svojoj prirodi. Intertekstualnost se često koristi kako bi se analizirali odnosi između različitih tekstova, istražila evolucija ideja i tema kroz različite književne radove, ili kako bi se otkrili skriveni slojevi značenja u tekstu.

„Mora nam biti jasno da intertekst ne označuje zbir književnih djela koja su možda utjecala na tekst, ili koja je tekst možda oponašao. Niti je to kontekst koji bi mogao objasniti tekst ili njegove učinke na čitaoca niti tekst koji bismo mogli upotrijebiti kao osnovu za usporedbu da bi se istakla autorova originalnost. Intertekst je korpus tekstova, tekstovnih fragmenata ili segmenata poput teksta, sociolekta, koji dijeli leksikon i, u manjoj mjeri, sintaksu sa tekstom koji (izravno ili neizravno) čitamo, u formi sinonima ili, obratno, u formi antonima.¹⁸

Dijelovi romana koji se odnose na 13. vijek u susretu s onima iz savremenog doba tvore narativnu cjelinu protkanu intertekstualnošću i paralelama koje se povlače između likova i događaja u različitim vremenskim periodima. Jedan od od ključnih elemenata tih odnosa jeste da likovi iz 13. vijeka, poput Mevlane i Šemsa, predstavljaju duhovne putnike koji tragaju za istinom i bliskošću s Bogom. Slično tome, likovi iz savremenog doba, poput Elle i Aziza, takođe prolaze kroz duhovna putovanja i traže dublje razumevanje duhovnosti i ljubavi.

Možemo zaključiti da imaju slične duhovne izazove a to su potraga za istinom, suočavanje s vlastitim strahovima i ograničenjima, i traženje dubljeg smisla života. Ovi izazovi premošćuju vremenske granice i povezuju likove kroz vijekove.

¹⁸Miroslav Beker, „Tekst/intertekst“, u: Zvonko Maković, Intertekstualnost i intermedijalnost, Zagreb, 1988, str.12

6. ELEMENTI INTERTEKSTUALNOSTI

Intertekstualni odnosi u romanu *Aşk* prvenstveno se ostvaruju u vidu književnih pozajmica, citata i aluzija, posredstvom kojih se očituje prisustvo tragova drugih tekstova s kojima roman stupa u međusobni dijalog. Težište ovoga rada jeste na analizi citatnih postupaka koji se ostvaruju u romanu *Aşk*.

Koncentracija intertekstualnih tragova nije apsolutna, već je promenljiva i zavisi od pažnje i obrazovanja čitaoca. Ona se mijenja u skladu s naporom koji čitalac ulaže kako bi prepoznao reference i odnos između nepoznati tekstova. Ova promenljivost može varirati kod različitih čitalaca koji čitaju isti osnovni tekst.

Ljubomir Maširević, u svom radu "Kultura interteksutalnosti" kaže:

Intertekstualnim pristupom prekida se klasično doživljavanje teksta kao linearne celine. Ipak, na kraju bi bilo korisno razmotriti pitanje stepena intertekstualnosti. Da li se tekstovi, koji su očigledno sačinjeni od velikog broja citata i insistiraju na intertekstualnosti, mogu razlikovati od tekstova na koje se oslanjaju, i sebi sličnih tvorevina, ili oni nadilaze samu intertekstualnost i imaju i drugih vrednosti? Čak i da pojedini tekst nema intertekstualne reference u sebi, on je nastao unutar nekih žanrovskih pravila i koristi jezik i termine koje su autori pre njega razvijali. Ipak, kao što je istaknuto u uvodu, nisu svi današnji autori jednako značajni, niti je svako sposoban da proizvede tekst zadovoljavajućeg kvaliteta. Mnoga dela, koja karakteriše intertekstualnost, nemaju nikakvu snagu. Postoji razlika između čistog eklekticizma i postmodernog pristupa intertekstualne isprepletanosti tekstova. U kojoj meri će autor biti uspešan u oslanjanju na intertekstualne reference zavisi od njegovog talenta.¹⁹

Čitalac nekog teksta prepoznaće intertekstualni odnos u palimpsestima književnog postupka, reminiscencijama, u citatnim aluzijama, metaforama i drugim figurama stila koje autor vješto utkiva u sam tekst. Intertekst se ponekad prostire i do širih (ponekad i neslućenih) granica. To prostiranje nije jednolinijsko i nije jednodimenzionalno. Ono otkriva složenost, isprepletenost mnogobrojnih književnih niti i spona, referenci, relacija i citata.

¹⁹https://www.academia.edu/5537385/kultura_intertekstualnosti_-_culture_of_intertextualisation, pristupljeno 2.9.2023

Da bi se odredila vještina upotrebe citata i značaj nekog teksta, kako kaže Maširević, trebalo bi uzeti u obzir:

- Refleksivnost – da li intertekstualno oslanjanje prosto prenosi dio drugog djela, ili ga nadilazi rekombinujući njegova značenja;
- Promjene – u kojoj mjeri izmjene i rekontekstualizovanje određenog citata doprinosi djelu kao cijelini;
- Prepoznatljivost – da li je moguće pratiti neki tekst, ako se ne razume citat ili aluzija koja se odnosi na drugo djelo;
- Mjera preuzimanja – da li je neko djelo potpuno preneseno (na primjer rimejk filma) ili je citiran samo kraći dio teksta;

7. CITATNOST, EKSPPLICITNA INTERTEKSTUALNOST

Iako je pojam citatnost postao važan u avangardnoj kulturi 20. vijeka, treba napomenuti da je prisustvo citiranja u književnosti, kako u pisanoj tako i u usmenoj tradiciji, postojalo i ranije. On predstavlja eksplicitno pamćenje kulture. U svoja dva osnovna tipa, ilustrativnom i iluminativnom susretu između vlastitog i tuđeg teksta, citatnost čuva kulturu od zaborava. (Oraić-Tolić, 1990: 207). Dubravka Oraić-Tolić u svojoj knjizi *Teorija citatnosti* bavi se pojmom citatnosti koji uvrštava u jedan od tipova intertekstualnih relacija, u njoj dijeli citate prema određenim kategorijama koje će nam poslužiti kao teorijski okvir, kako bismo dali pregled upotrebe citatnosti u romanu *Ašk*. Ona razlikuje citate na osnovu njihovih citatnih signala, njihovog opsega podudarnosti sa prototekstom, vrste prototeksta iz koga potječu, funkcije i, konačno, uspostavlja tipologiju citatnosti, na osnovu kategorijalnog citatnog četverokuta koji bazira na semantičkoj, sintaktičkoj, pragmatičkoj relaciji, te onoj u okviru globalne kulturne funkcije. Po svojoj genezi i dosadašnjoj upotrebi citatnost možemo definirati i kao “prepoznavanje” i kao “novo viđenje” tuđeg teksta u okviru svoga. Na osnovu tih razmatranja mogu se izvesti slijedeće distinkcije:

1) Citatna relacija intertekstualna je veza građena na načelu podudaranja ili ekvivalencije između vlastitoga i tuđega teksta;

2) Citatnost je takav oblik intertekstualnosti u kojem je citatna relacija postala dubinskim ontološkim i semiotičkim načelom – dominantom kakva teksta, autorskog idiolekta, umjetničkog stila ili kulture u cjelini.

U nastavku promatrat ćemo različite kategorije tipologije citatnosti, u odnosu na roman *Ašk*.

7.1 TIPOVI CITATNOSTI

a) Citati po vrsti PT iz kojeg su preuzeti

S obzirom na podjelu citata po vrsti podteksta, kakvu nalazimo u već spomenutoj knjizi *Teorija citatnosti* (Oraić Tolić, 1990: 21), razlikujemo sljedeće tipove citata: *intrasemiotičke* (podtekst i tekst pripadaju istoj umjetnosti), *intersemiotičke* (podtekst i tekst pripadaju različitim umjetnostima) i *transsemiotičke* citate (podtekst uopće ne pripada umjetnosti). Kada govorimo o književnoj umjetnosti, relevantna je sljedeća podjela (Oraić Tolić, 1990: 22): 1. *interliterarni* ili književni citati (PT je drugi književni tekst); 2. *autocitati* (PT je vlastiti tekst, tzv. prepisivanje samoga sebe); 3. *metacitati* (PT su iskazi o književnosti u književnim manifestima i programima, književnoznanstvenim studijama, esejistici i sl.), 4. *intermedijalni* citati (PT su drugi umjetnički mediji, npr. slikarstvo, glazba, film) i 5. *izvanestetski* citati (PT su razni neumjetnički tekstovi).

S obzirom na to da podjela citata na *intrasemiotičke*, *intersemiotičke* i *transsemiotičke* citate kao kriterij razvrstavanja uzima vrstu podteksta, jednako kao i podjela citata relevantnih za književnu umjetnost, možemo tvrditi da se dvije podjele djelomice preklapaju. Tako *intrasemiotičkim* citatima odgovaraju *interliterarni* citati, *intersemiotičkim* *intermedijalni* citati, a *transsemiotičkim* citatima analogni su *izvanestetski* citati.

Treba spomenuti i dva tipa citatnosti:

- 1) ilustrativni tip citatnosti
- 2) iluminativni tip citatnosti

Ako neki tekst citira tuđi tekst, uzima (skoro) sve njegove elemente, ako su ti dijelovi važniji od vlastitih, tada govorimo o ilustrativnom tipu citatnosti. U suprotnom slučaju, tvrdi Oraić Tolić, kada citatni tekst kreira novi i neočekivan smisao, uzimajući tuđi tekst i njegove citate samo kao povod za stvaranje vlastitih nepredvidivih značenja, kada ne postoji stroga hijerarhijska ljestvica, pa citatni tekst ne postupa s kulturnom tradicijom, dakle, kada pisac piše vlastiti tekst, bez osvrta na prethodne citate, tada govorim o iluminativnom tipu citatnosti.

b) Citati po citatnim signalima

Sljedeću kategoriju predstavljaju “citati po citatnim signalima”, gdje se može govoriti o podjeli na prave i šifrirane, odnosno, one sa vanjskim i unutarnjim citatnim signalima. Vanjski citatni signali su navodni znaci, upotreba kurziva, drugog tipa slova i sl. Ispred pravih citata najčešće stoji leksički signal – *rekao je*

S druge strane, šifrirani citati posjeduju unutarnje signale koji nam sugeriraju da se radi o citatnosti, a to su: navođenje naslova citiranog teksta ili imena njegova autora u bližem ili daljem

kontekstu, različite druge intertekstualne veze sa predtekstom, kao što su likovi, motivi, stilski postupci preuzeti iz njega, sintagme tipa: “kao što bi pjesnik rekao” i sl. (Oraić-Tolić, 1990: 16).

c) Citati prema opsegu podudaranja sa prototekstom

Po opsegu podudaranja između citata i podteksta Dubravka Oraić –Tolić citate dijeli na: *potpune*, *nepotpune* ili *vakantne* ili *prazne*. *Potpuni citati* podrazumijevaju da se fragment tuđeg teksta u cjelosti može pridružiti izvornom kontekstu, dok kod *nepotpunih*, pridruživanje je moguće samo djelomice. U trećoj vrsti citata, odnosno, u *vakantnim* ili *praznim* citatima pridruživanje izvornom kontekstu uopće nije moguće i ovakvi citati upućuju na to da vlastiti tekst može početi bez tuđega prototeksta, odnosno da cijela prethodna kultura nije bitna za novi tekst.

Nadalje, možemo razlikovati dvije podvrste *vakantnih* citata: *pseudocitate* i *paracitate*. Oraić Tolić (1990: 18) definira ih na sljedeći način: U pseudocitatima postoji realni PT, ali je citatni dodir između vlastitoga i tuđega teksta, između C i PT lažan.

Pojednostavljeno rečeno, kada je riječ o pseudocitatima, podtekst iz kojega se oni navodno preuzimaju postoji, ali je sâm citat izmišljen. Kada govorimo o paracitatima, onda treba naglasiti kako su i podtekst i sâm citat izmišljeni.

d) Citati po funkciji

Po semantičkoj funkciji, koju obavljaju u sklopu teksta, citati mogu biti referencijalni i autoreferencijalni. Dalje, Oraić-Tolić navodi da referencijalni citati su orijentirani na podtekst, a autoreferencijalni na tekst. Prvi upućuje na smisao prototeksta iz kojega su uzeti, drugi na smisao teksta u koji su uključeni.

8. ORIJENTALNO ISLAMSKI INTERTEKST U ROMANU *AŞK*

"Svaki tekst se gradi kao mozaik citata; svaki tekst u sebe uključuje i preobražava drugi tekst" (Julija Kristeva)

Na početku analize orijentalno-islamskog interteksta u određenom djelu, važno je razmotriti kako se autor odnosi prema Objavi i korpusu tradicije (hadisu) koji se na njoj temelji, kao i prema široj orijentalnoj književnoj tradiciji. Pod pojmom orijentalno-islamski intertekst podrazumijevat ćemo skup tekstova i tekovina islamske kulture, sufizma, književnosti ali i šire, brojne narodne običaje, priče, poeziju. Elif Şafak, kao autorica, očigledno izražava pozitivan odnos prema Objavi i tradiciji na njoj zasnovanoj. Ovo se može shvatiti kao njena poetika koja vidi orijentalno-islamsku književnu tradiciju kao bogat izvor iz kojeg treba crpiti i ponovo stvarati.

Na citatnost, odnosno eksplicitni intertekstualni dijalog romana *Aşk* sa Kur'anom su ukazali i neki turski istraživači. Muhammed Hüküm na to kaže:

Pored mnogih tekstova sa kojim je roman u izravnoj vezi, fiktionalni elementi romana, u jednakoj mjeri kao i struktura, grade se po uzoru na komentar Ahmeta Eflakija na knjigu "Ariflerin Menkibeleri". U njega su inkorporirani dijelovi Časnog Kur'ana, Mantiku-t-tajra, Bostana, Đulistana, Mesneviije i mnogih drugih.²⁰

Osim za Kur'an, roman *Aşk* vezan je citatom, aluzijom, i za djela orijentalnog mistika Rumija, čime se otvara mogućnost posmatranja djela iz ugla islamskog misticizma (sufizma).

Orijentalno-islamska književna tradicija obuhvata bogat skup književnih djela, poezije i proze, koja ima duboke korijene u islamskoj kulturi i filozofiji. Kada u ovom kontekstu promatramo roman *Aşk*, možemo uočiti značajno prisustvo citata i aluzija, koji svojim porijeklom u velikoj mjeri mogu rasvijetliti autoricin odnos spram orijentalno-islamske književne tradicije. Korišćenje citata iz ovih djela ili aluzija prema poznatim islamskim piscima i filozofima dala je slojevitost i dubinu romanu, omogućavajući čitaocu da dublje razumije teme koje su prisutne u djelu.

U tom smislu, posvetit ćemo posebnu pažnju fenomenima citatnosti i aluzivnosti u navedenom romanu turske književnice Elif Şafak. Pri proučavanju intertekstualnosti romana *Aşk* moguće je uočiti i one indikate koji upućuju na dijalog sa značajnim, kanonskim tekstovima tradicije, kao što je Sakralni Tekst (Kur'an), kojeg ćemo u ovom slučaju smatrati prototekstom.

²⁰Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010 str. 638

8.1 VIDOVI ISPOLJAVANJA CITATNOSTI U ROMANU *AŞK*

“Narodna kultura najočitije oslikava jednu naciju. Elif Şafak spada u red naših pisaca koji u svojim romanima na najbolji način predstavljaju vrijednosti društva iz kojih i sami dolaze.”(HAŞLAK)

Među pokazatelje citatnosti koji idu uz tekst uvrštavaju se i napomene i bilješke, koje s različitom preciznošću identificiraju izvore na koje se djelo oslanja. Ti su pokazatelji već sami po sebi intertekstualni jer preuzimaju, odnosno označuju elemente na koje se književno djelo inače više ili manje naslanja. Tu spada i konačna bibliografska napomena o povijesnim izvorima za obrađivanu temu, ističe M. Juvan. (Juvan, 2013: 228)

Roman *Aşk* karakterističan je zbog toga što u njemu pronalazimo autorčinu napomenu na kraju knjige gdje govori koje izvore je koristila (navodi tačna izdanja). U romanu su zastupljeni različiti vidovi citatnog povezivanja sa prototekstovima.

U analizi porijekla citata koje nalazimo u pomenutom romanu uočili smo da dominiraju četiri referentna područja:

1. Kur'an
2. Hadis
3. *Mesnevija*,
4. Priče koje pripadaju islamskoj tradiciji u širem smislu

Pored elemenata narodne kulture, citate iz Kur'ana, pa i hadisa nešto je jednostavnije identificirati u odnosu na priče, motive iz tradicionalnih narativnih poema.

8.1.1. Citati iz *Kur'ana*

Veliki broj citata u romanu *Aşk* odnosi se na dijelove Sakralnog teksta. To vidimo kao autoricin izraz poštovanja prema duhovnom naslijeđu i kulturnom kontekstu. Citati, odnosno ajeti iz Kur'ana uglavnom se nalaze u proznom tekstu, a doneseni su u prijevodu na turski jezik. Oni se jednostavno nadovezuju na sam tekst romana, obrazujući jednu strukturnu cjelinu. U citatnim postupcima koje susrećemo u romanu *Aşk* Elif Şafak možemo govoriti o prisutnosti potpunih i nepotpunih citata. Kada pogledamo na citate koje pronalazimo u njenom romanu, a odnose se na Objavu, onda možemo reći da su potpuni, odnosno da odgovoraju prijevodu značenja Kur'ana na turskom jeziku, naprimjer:

U dijelu romana kada Hasan, prosjak, sluša hutbu Rumija koji kaže da veličina univerzuma pomaže nam da se osjećamo malim, čak beznačajnim. Neki će se upitati šta mogu ja, s mojom ograničenošću, značiti Bogu, Uzvišenom? To je pitanje koje većina ljudi, od vremena do vremena, sebi postavi. Rumi daje odgovor da su sinovi Ademovi počašćeni znanjem tako velikim da ga ni planine ni nebesa nisu u stanju ponijeti pa reče:

“Zbog toga u Kur'anu se navodi: Mi smo nebesima, Zemlji i planinama ponudili emanet, pa su se ustegli i pobjegli da ga ponesu, ali ga je preuzeo čovjek.” (Aşk: 141)²¹

Iz citiranog ajeta, koji nije dovršen, vidimo da je on u prvom redu da bi argumentovao naratorov stav i sadržaj koji mu prethodi, a to je, budući da im je dat tako uzvišen položaj, ljudska bića ne bi smjela sebi dopustiti cilj ni za trun manji od onoga što im je Bog, Uzvišeni predodredio i namijenio.

Isti je slučaj sa većinom citiranih ajeta u romanu *Aşk* što vidimo i u sljedećem primjeru kada se u romanu susreću Šems i Rumi. Šems upita Rumija koji je od dvojice veći: Poslanik Muhammed ili Bajezid Bistami? Rumi odgovara kakvo je to pitanje, kako se mogu porediti časni Poslanik i sufija. Rumi smatra da je Božija ljubav beskrajni okean, a ljudska bića žele zahvatiti koliko god je moguće više te vode. Ali, na kraju krajeva, koliko vode ćemo zahvatiti ovisi o veličini naše posude. Neki ljudi imaju burad, neki kofe, dok neki imaju samo šolje. Stav naratora, odnosno Rumijevo viđenje Poslanika u romanu jeste da je Poslanik Odabranik Božiji i da je njegova posuda neuporedivo veća. Potom navodi citat:

“Zato ga, Bog, Uzvišeni u Kur'anu pita: Zar nismo Mi otvorili tvoje srce?” (Aşk: 201)²²

²¹O yüzdendir ki Kuran'da şöyle der: Biz, emaneti göklere, yere ve dağlara arzettik, onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan yükledi. Sura Saveznici- Al-Ahzab, 72. ajet.

²²O yüzden Allah, Kuran'da şöyle buyurmuş: *Açıp genişletmedik mi senin kalbini?*

Potom Rumi reče kako je Poslanikovo srce prošireno, njegova posuda nezamislivo velika, njegova žeđ neutaživa. mi *“Prasnuvši u dobronamjeran smijeh, derviš klimnu glavom i zahvali se.”* (Aşk: 201). Ovim se citatom potvrdio ton naracije.

Neki od ajeta koji su citirani u romanu, su zapravo riječi posljednjeg Poslanika. Na što je ukazao i turski književnik Düccane Cündioğlu u kritici romana *Aşk* :

-“...i sjetih se jednog pravila koji piše u Časnom Kur’anu: Vjernik je vjerniku ogledalo.” (Aşk:98) Međutim, u Kur’anu ne postoji takav ajet! Naprotiv, to je hadis! A i nema potrebe biti toliko upućen u hadisku literaturu jer, ovaj hadis Šemsi Tebrizi tumači u svom djelu *Makalat* kao i Hz. Mevlana u *Fihimafih*.

Kada je u romanu *Kimja*, djevojčica koju je Rumi zbrinuo i podučavao, odlučila sama čitati Kuran, prethodno je izučavala ajet po ajet sa Rumijem, naišla je na poteškoće u razumijevanju ajeta iz sure *en-Nisa*. Pokucala je na vrata njegove sobe i na njeno iznenađenje umjesto Rumija zatekla je Šemsa. Svoju zbunjenost je podijelila sa Šemsom i kazala kako se na nekoliko mjesta u suri spominje prednost muškaraca nad ženama. Čak se kaže da muževi mogu istući svoje supruge.

“Zar tako?” upita Šems. Nakon kratke stanke nasmiješi se i napamet izgovori “sporni” ajet. Muškarci vode brigu o ženama zato što je Allah dao prednost jednima nad drugima i zato što oni troše imetke svoje. Zbog toga su čestite žene poslušne i za vrijeme muževljeva odsustva vode brigu o onome o čemu treba da brigu vode, jer i Allah njih štiti. A one čijih se neposlušnost pribojavate, vi posavjetujte, a onda se od njih u postelji rastavite, pa ih i udarite; kad vam postanu poslušne, onda im zulum ne činite!- Allah je zaista, uzvišen i velik!”²³(Aşk: 244)

Şafak je citiranjem prethodnog ajeta, koji je jedan od ključnih kur'anskih ajeta koji govore o porodičnim odnosima, kao i o pitanjima odnosa muža i žene, pokušala riješila eventualne sumnje i neke nejasnoće koje se mogu javiti na prvi pogled. Ona je ponudila dva prijevoda značanja na turski jezik. Prvi, prethodno citirani ajet je prijevod Elmalılı Hamdi Yazıra. A potom je iznijela i prijevod Yaşar Nuri Öztürküna.

“U nastavku Šems zatvori oči i isti ajet izgovori, ali s nešto drukčijim prijevodom. “Muškarci vode brigu o ženama zato što je Allah jednima dao više sredstava nego drugima, i zato što oni troše svoje imetke (da bi se brinuli o njima). Zato su čestite žene bogobojazne i čuvaju skriveno kao što Allah njih čuva. A što se tiče žena prema kojima

²³Erkekler, kadınlar üzerinde hakim dururlar, çünkü bir kere Allah birini diğerinden üstün yaratmış ve bir de erkekler mallarından harcamaktadırlar. Bunun için iyi kadınlar, itaatkardırlar. Allah'ın korumasını emrettiği şeyleri, kocalarının yokluğunda da korurlar. Serkeşlik etmelerinden endişe ettiğiniz kadınlara gelince; önce kendilerine nasihat edin, sonra yataklarında yalnız bırakın, yine dinlemezlerse dövün. İtaat ettikleri halde onları incitmek için bahane aramayın. Çünkü Allah, çok yüksek çok büyüktür. Sura Zene An-Nisa, 34.ayet

osjećate odbojnost, razgovarajte s njima savjetujući ih; a potom ih ostavite u postelji same (ne zlostavljajući ih), a vratite im se u postelju kad one to požele. A ako vam se usprotive, ne treba vam izgovor da ih kaznite. Doista je Allah Uzvišen i Velik.”

Prevoditelj romana sa engleskog jezika na bosanski koristio je prijevod Kur'ana Besima Korkuta. Ako se uporedi ovaj prijevod sa ostalim prijevodima Kur'ana, vidi se da se ne razlikuju značajno. Međutim, Muhamed Mehanović prvi dio ajeta “Muškarci vode brigu o ženama..” prevodi “Muškarci su nadređeni i staraju se o ženama..”, što može predstavljati značajnu interpretativnu razliku. U svom komentaru na ovaj ajet, Mehanović je dao obrazloženje, i dio ajeta “pa ih i udarite..” predstavio kao krajnju odgojnu mjeru kao i to da su svi islamski učenjaci saglasni da je bolje izostaviti. Tumačeći ovaj ajet narator, u ulozi Šemsa u romanu, za Kur'an kaže da je bujica, oni koji ga posmatraju iz daljine vide samo jednu rijeku. Ali, ako se u nju zaroni shvatit će se da je tu puno više tokova. Rijeka skriva brojne struje koje teku skladno i zajedno, a opet svaka za sebe. Ovim se upućuje na dublje čitanje i razumijevanje Kur'ana. Oni koji ga posmatraju iz daljine navedeni ajet shvataju pogrešno, te sebe vide kao gospodara svoje supruge koju pretvaraju u roba, koji nema nikakvih prava. Naprotiv, muškarcima se, koji su svojom tjelesnom strukturom jači od žena, te kao takvi mogu obavljati više aktivnosti i voditi brigu o ženama, savjetuje da se od njih samo odmaknu u postelji (ne zlostavljajući ih), a ako im se usprostave ne treba im izgovor da ih krive. Citiranje ovog ajeta autorici je pomoglo da argumentuje svoj stav u pogledu jednakosti muškarca i žene.

Kada je Šems iz Tabriza otišao od Rumija, po cijele dane od svitanja do sumraka, sjedio bi u biblioteci, sam, ne misleći ni o kome drugom osim Šemsu. Rumi je mislio da je lišen sunca, ali ipak je vjerovao da je život savršen. Ako se razmotri ta radnja u romanu vidi se da autorica zauzima stav da sve što se dogodi, krupno i sitno, a i svaka tegoba koja nas snađe dio je božanskog plana koji vodi cilju.

“Čovjeku je borba suđena. Zato se u Kur'anu Časnom kaže: One koji se budu zbog Nas borili Mi ćemo, sigurno, putevima koji Nama vode uputiti.. U božijem planu nema mjesta za slučajnost, zato slučajnost i nepostoji.”(Ašk: 353)²⁴

Stoga nije Šems iz Tabriza slučajno zaustavio Rumija na ulici. Iz predhodno citiranog ajeta vidi se da je njegova uloga u odbrani stava da sve što nam se dogodi bilo već predodređeno.

²⁴Mücadele etmek insan olmanın gereği. Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, Biz onları mutlaka yollarımıza iletceğiz, demiyor mu? Sen nefsini aşmak, herkesi bir ve eşit görmek, Yaradan'dan ötürü yaratılanı sevmek yolunda minnacık bir adım bile atsan muhakkak karşılığını görürsün.

Sura Pauk-Al-‘Ankabut, 69. ajet

Osim pomenutih ajeta, narator spominje i priču iz sure *el-Kehf* o Musi i Hidru. Autorica se služi i transpozicijom kur'anskog teksta kako bi istražila duhovne i etičke teme, posebno kroz prizmu likova i radnje u romanu. Musa je bio izuzetan čovjek, u vrijeme kada je trebao duhovnog prijatelja poslan mu je upravo Hidr, utješitelj potlačenih i uplašanih. Hidr je uzeo Musaa kao saputnika uz uvjet da ga ne smije ništa pitati šta god vidio.

Hidr reče Musau: "Ja sam putnik. Kažeš da mi se želiš pridružiti kao saputnik, ali ako ćeš me slijediti, šta god vidio da činim ne smiješ ništa pitati. Možeš li podnijeti da budeš saputnik bez pitanja? Možeš li mi potpuno vjerovati?" (Aşk: 257)

Tako prolazeći kroz mnoga sela i gradove vidio je naizgled mnogo besmislenih djela poput ubistva mladića i potapanje broda. Musa nije mogao izdržati a da ne upita, i tako svaki put bi se izvinjavao, obećavao da neće više, i svaki put bi kršio obećanje. Na kraju, Hidr mu je objasnio razloge svojih postupaka. Njegovo kratko druženje s Hidrom bilo je najznačajnije iskustvo u njegovom životu.

Ovim književnim postupkom, citiranjem i transpozicijom kur'anskog teksta, Şafak stupa u dijalog s Kur'anom. Iz toga može se zaključiti da tekst (roman *Aşk*) i njegov podtekst (Sakralni tekst) ne potiču iz iste umjetnosti, tačnije Sakralni tekst uopće ne pripada umjetnosti. Dakle, citatnost se ostvaruje na razini književna umjetnost i neumjetnički tekst. Radi se o transsemiotičkim odnosno izvanestetskim citatima koji upućuju na dublje veze između različitih tekstova. Osnovni efekat ovakvih citata je stvaranje mreže međusobnih odnosa među tekstovima, pri čemu se čitatelja uvlači u strukturu teksta, posebno kada je intekst preuzet iz Kur'ana kao podteksta.

Iako citiranje Sakralnog teksta u književnosti može biti senzitivna tema, da se zaključiti da autorica koristi ove tekstove kako bi pridonijela dubljem razumijevanju svojih umjetničkih ciljeva i poruka. Također, pomoglo je i u istraživanju univerzalnih etičkih i moralnih vrijednosti te stvaranju mostova između različitih svjetonazora.

8.1.2. Citiranje hadisa

Roman je, u odnosu na druge tekstove koji su inkorporirani u njegovoj strukturi interpretiran kao obilato stjecište priča o poslanicima, vjerskim poglavarima, korpus tradicije (hadisa) kao citatnih referenci. Autentičnost hadisa, odnosno pitanje njihove istinitosti, nije centralna tema niti fokus rada. Dakle, ni sami roman, pa ni ova analiza romana nije usredsređena na kritiku ili analizu autentičnosti hadisa. Šafak se više bavi temama ljubavi, duhovnosti i traženja istine, s naglaskom na likovima i njihovim duhovnim putovanjima.²⁵

U uvodnom dijelu rada stoji, po definiciji Oraić-Tolić, da se citati po citatnim signalima dijele na prave i šifrirane, odnosno, one sa vanjskim i unutarnjim citatnim signalima. U sljedećem citatu, odnosno citiranom hadisu jasno se vide navodne znake kao i leksički signal – *rekao je*.

*Ne čudi da je Allahov Poslanik Muhammed rekao: "U ovom svijetu sažalite se trojici: bogatašu koji je izgubio svoje bogatstvo, poštovanom čovjeku koji je izgubio poštovanje i mudracu okruženom neznačicima."*²⁶(Aşk: 280)

Jedan broj hadisa se upotrebljava da bi upotpunio rečenicu, odnosno nadovezuju se na tekst naprimjer u dijelu romana gdje lik Šemsa vodi unutarnji monolog, promatrajući ljude kako izazivaju talas za talasom straha. Gledajući svjetove očima punim straha, nije ni čudo da vide toliko stvari koje ih straše. Kad god se zemlja zatrese, suša ili kakva druga nevolja dogodi, kažu to je znak Božijeg gnjeva-kao da Bog, Uzvišeni, nije rekao: "*Moja milost nadmašuje Moj gnjev.*"²⁷ (Aşk:220) Navođenjem ovog hadisa nadovezao se na svoje razmišljanje da ljudi svoj život vide kao ogorčenje. Njihov strah i nezadovoljstvo je toliko veliko da ih prati gdje god da se pojave, poput crnog oblaka, pomračujući i njihovu prošlost i njihovu budućnost.

U daljoj analazi citiranih hadisa u romanu mogu se uočiti kuds hadisi, kao izuzetno zanimljiva pojava unutar hadisa, hadisi koji se ističu sa svojom posebnom svetošću jer potječu direktno od Uzvišenog Allaha.

"Svakog dana, u svakom trenutku, Allah postavlja pitanja: Sjećate li se zavjeta koji ste mi dali prije nego sam vas poslao na svijet? Bio sam skrivena riznica pa sam poželio biti spoznat.

²⁵A. Osman KOÇKUZ, 'Mesnevi'nin beşinci defterindeki, Peygamberimize ve sözlerine yapılan atıflar', 8. MİLLÎ MEVLÂNÂ KONGRESİ, 106 str.

²⁶Boşuna değil Peygamber Efendimiz, "*Bu dünyada üç kişiye acıyın*" buyurmuş: "*Bir kavmin aşağı düşen yüce kişisine, yoksullaşan zenginine ve cahillere oyuncak olan bilginine...*"

²⁷Ne vakit bir yerde deprem, kuraklık ya da başka bir felaket olsa, Allah'ın gazabının alâmeti sayarlar. Hâlbuki apaçık dememiş mi, "*Rahmetim gazabımı geçer*" diye?

Stoga sam stvorio ljude kako bih bio spoznat. Većinu vremena provodimo nemoćni da odgovorimo na ovo pitanje. Pitanja su strašna i čine nas nespokojnim. Ali Bog je strpljiv.“²⁸(Aşk: 356)

Citiranje ovog hadisa može služiti kao temelj za istraživanje odnosa između Boga i ljudi. Postavljanje pitanja o Božjem prisustvu i našem odnosu prema Njemu može potaknuti čitatelja da razmotri vlastite vrijednosti, uvjerenja i duhovne ciljeve. U konačnici, autorica se vjerojatno opredijelila za ovaj hadis kako bi dodala dubinu i slojevitost temama duhovnosti, identiteta i odnosa s Bogom u svom romanu.

U sufizmu se često naglašava da je Bog transcendentan i neograničen, te da Njegova prisutnost nije ograničena fizičkim prostorom. Umjesto toga, vjernici su vođeni prema spoznaji da je Božja prisutnost najdublje utemeljena u srcima onih koji vjeruju.

Zar je Boga, Uzvišenog, moguće ograničiti prostorom. Nezanjanje! On je u srcima vjernika. On otvoreno kaže: “Ne mogu Me obuhvatiti ni zemlja ni nebesa, ali može srce vjernika.”(Aşk: 228)²⁹

Citiranjem ovog hadisa u romanu se reflektira sufijska misao o "Božjoj prisutnosti" gdje se vjeruje da Bog obitava u svakom srcu koje ga iskreno traži. Budući da se hadisi smatraju izvorom vjerske i moralne istine u islamu, njihovo korištenje kroz citatni postupak može pojačati uvjerljivost i dubinu poruka koje autorica želi prenijeti. Može se kazati da su dali autoritet i autentičnost stavovima izraženim u romanu.

U prethodnom poglavlju, u analizi porijekla citata koji se nalaze u pomenutom romanu, moglo se uočiti obilato citiranje Sakralnog teksta. Takođe je navedeno je da podtekst i tekst ne samo da ne pripadaju istoj umjetnosti već podtekst predstavlja ne-umjetnost u najširem smilu riječi. Stoga, može se zaključiti da se navođenjm hadisa Poslanika, a.s., kao podteksta postiže isti učinak, odnosno da podtekst i tekst uspostavljaju citatni suodnos između umjetnosti i ne-umjetnost. Dakle, riječ je o *transsemiotičkim* odnosno izvanestetskim citatima. Osnovni je učinak stvaranje mreže odnosa među različitim tekstovima. Hadisi odnosno riječi Poslanika s.a.v.s u romanu se koriste kako bi se istražile šire teme, nadopunila značenja i uvezao tekst.

²⁸Her geçen gün, her an soruyor Allah: *Hatırlar mısınız sizi bu dünyaya yollamazdan evvel yaptığımız ahdi? Bilinmez bir hazine idim. Anlaşılacak istedim. Görmüyor masunuz bu anlaşmada sizlere düşen payın büyüklüğünü, güzelliğini? Çoğu zaman yanıtlamaya hazır değiliz. Korkutuyor bizi bu sorular. Huzursuz ediyor. Fakat Allah sabırlıdır.*

²⁹Allah bir mekâna sığar mı? Ne gaflet! O tek bir yerdedir ancak: *Âşıkların gönüllerinde. O yüzden şöyle dememiş mi: "Ne yer ne gök kucaklayabilir beni. Ancak ve ancak inanan kullarımın yüreğine sığabilirim."*

8.1.3 Priče iz Mesnevijs

Kako smo u uvodnom dijelu rada rekli da je životna priča velikog pjesnika, islamskog mistika Mevlane Dželaludina Rumija i njegovo prijateljstvo sa dervišom lualicom Šemsum iz Tabriza bila inspiracija za roman *Aşk* te otuda i ne čudi da su priče iz *Mesnevijs*, koja je neiscrpn izvor mudrosti i predmet mnogobrojnih studija, našle svoje mjesto u romanu. Najpoznatije Rumijevo djelo je *Mesnevijs*. Pisao ga je desetak godina u formi mesnevi stihova na perzijskom jeziku. Sastoji se od hikaja, anegdota, poslovice, mudrih izreka, basni, legendi i metafora. Danas postoji mnogo komentara ovog djela.

„Autorica čini dva postupka time što govorom Šemsa priča priče koje se nalaze i u *Mesnevijs*. Prvo, čitatelja spašava od dosade samim tim obogativši značenje. A drugo, omogućava da se bolje shvati ono što se želi reći i kazivanjem putem priča odnosno riječima, koje kada bi se direktno rekle možda ne bi toliko bile utjecajne, navode čitatelja na razmišljanje“.³⁰

Čitajući *Mesnevijs* zapaziti ćemo da su glavni izvori na kojima je nastalo ovo kapitalno umjetničko djelo bili Kur'an i hadis. S obzirom da je Rumi pokazao izuzetno poznavanje Kur'ana, tefsira, hadisa Božijeg poslanika i predaja islamskih velikana, neki komentatori i kritičari *Mesnevijs* na neki način smatraju pjesničko-mističnim komentarom Kur'ana.

“U stvari, Rumi je veliki broj kur'anskih ajeta i priča u svom djelu protumačio. Također, protumačio je i objasnio značajan broj poslanikovih hadisa, često u formi priče. Pored neprekidnog izvora kur'anske objave Mevlana je koristio i druge izvore kao što su narodni jezik i kultura.“³¹

Kroz tematsku obradu ljubavi, duhovnog traganja i unutrašnje transformacije, autorica stvara duboku tematsku povezanost sa *Mesnevijsom*. Njeni likovi prolaze kroz slična duhovna iskušenja i otkrića kao i likovi iz Rumijevih priča, čime se pokazuje univerzalnost i bezvremenost sufijskih mudrosti.

U Rumijevoj *Mesnevijs*, koja se navodi u popisu izvora na kraju romana, priča o Musau, a.s., i čobanu imaju posebno mjesto jer govori o čistoj ljubavi prema Gospodaru nebesa i Zemlje na jedan veoma jednostavan i jezgrovit način. Priču o poslaniku Musau i čobanu, popraćenu poukama i vjerskim savjetima nalazimo i u romanu u poglavlju kada se Šems obraća skupini ljudi i kazuje kako alimi koji svoju pažnju usmjere samo na Vjerezakon znat će njegovo izvanjsko značenje. Sufije znaju njegovu suštinu. Sveti ljudi znaju suštinu suštine. A što se tiče četvrtog nivoa spoznaje, on je poznat samo poslanicima i onima najbližim Bogu. To bi značilo, reče derviš, da obični čovjek bolje zna Kur'an od onog alima koji je život posvetio učenju Vjerezakona.

³⁰http://www.ismailgulec.net/index.php?option=com_content&view=article&id=92:elif-afakn-ak-roman-uezerine-gec-kalm-bir-yaz-&catid=54:denemelerim&Itemid=78

³¹<http://bosnianold.ws.irib.sir/emisije/item/138015-mevlana-u-svijetu-36>, pristupljeno 5.5.2024

Šems mu skrenu pažnju na njegove riječi da je tanka linija između onog što je upravo rekao i pravog bogohuljenja te mu ispriča priču u nastavku:

Jednog dana Musa je šetao planinama i primijetio pastira koji se molio klečeći na koljenima s rukama pruženim prema nebu. Musa se najprije radovao, ali kad je čuo pastirovu molitvu, bio je iznenađen. Pastir je govorio kako voli Boga i spreman je učiniti sve što mu Bog zatraži, uključujući i žrtvovanje najdeblje ovce i služenje Bogu. Musa ga prekide, kritizirajući ga zbog pogrešnih shvaćanja o Bogu. Pastir se izvinjavao, a Musa mu je pokazao ispravan način molitve. Međutim, te noći, Bog se obrati Musau, upozoravajući ga da su Mu pastirova iskrenost i ljubav dragocjeni, unatoč nesavršenom izrazu vjere. Shvativši svoju grešku, Musa se vrati pastiru i zamoli ga da zadrži svoj iskreni način molitve. Pastir, zahvalan na podršci, nastavi svoj način obraćanja Bogu, pridržavajući se vlastitih riječi. Unatoč različitim pristupima, pastir je i dalje pronašao svoj jedinstveni način povezivanja s Bogom, nadmašujući Musaovu kritiku. Ovom pričom kao da Šems kazuje kako ne treba suditi o tome kako se ljudi povezuju sa Bogom. Svakome njegov vlastiti način i njegova vlastita molba.

“On, Uzvišeni, gleda u naša srca. Ne razlikujemo se mi međusobno po običajima i obredima, nego po tome jesu li i koliko naša srca čista ili nisu.” (Şafak, 2013:67-68)

Kako smo ranije kazali Şafak nam često naglašava univerzalne vrijednosti ljubavi, razumijevanja i poštovanja, upućujući na to da je suština duhovnosti univerzalna, i da se različiti ljudi mogu povezivati s Božanstvom na svoj jedinstven način.

Sljedeća priča o zanatliji koji je imao ogorčenog šegrta iz *Mesneviye* naglašava važnost učenja kroz iskustvo i susrete s drugim ljudima na putu duhovnog razvoja.

Ne čekajući da mu kažem bilo šta, ispriča mi sljedeću priču:

Bio je neki zanatlija koji je imao ogorčenog šegrta, koji je uz to bio i razrok. Taj šegrt je sve vidio dvostruko. Jednom ga onaj zanatlija posla da donese ćup meda iz magaze. Šegrt ode, ali se vrati praznih ruku. “Majstore, tamo su dva ćupa meda” reče. “Koji da donesem?” Znajući svog šegrta, zanatlija reče: “Razbij jedan i donesi mi drugi?” Ali šegrt je bio preglup da shvati mudrost iza ovih riječi. Učini kako mu je rečeno. Razbi jedan ćup i silno se iznenadi kad vidje da je i drugi razbijen.

“Šta hoćeš reći?”, upitah. Pokazati ljutnju pred Šemsom bila je velika greška, ali se nisam mogao susdržati. “Ti i tvoje priče! Proklet bio! Hoćeš li ikad progovoriti kako treba?”

“Ali, to je tako jasno, Alaudine. Kažem da si ti poput razrokog šegrta koji u svemu vidi dvojnost”, reče Šems. “Tvoj otac i ja smo jedno. Ako razbiješ mene razbit ćeš i njega.” (Şafak, 2009:336)

“Priča o razrokom šegrtu koja se nalazi u dijelu u kojem je Aladdin protjerao Šemsa, a koja se nalazi i u *Mesneviji*, je jedna od najljepših primjera kako se kazivanjem priča čitatelj potiče na razmišljanje.

Šems, kada je rekao Aladdinu “ako mene ubiješ isto kao da si ubio svog oca”, i kada bi, nakon ovoga pričao kao da drži propovijed, ne bi bio toliko utjecajan. Poređenje Aladdina sa zrikavim šegrtom u priči, zrikavi šegrt jednu teglu vidi kao dvije, razmišlja i o tome da bi trebao slomiti jednu teglu kako bi uzeo drugu, i na kraju mu u ruci ne ostaje nijedna tegla nakon što ju je slomio, je izbor koji je na svom mjestu. Korist ove priče je radi Aladdinovog razmišljanja, od samog početka nije uočio istinu, Šemsa je smatrao odvojeno od svog oca i na taj način govorio da se neprijatelji nalaze pored njega. Svi ovi elementi potajno ukazuju na Ademove sinove Habila i Kabila i Nuhove sinove koji mu u isti čas i pomažu i odmažu. Kazivanjem na ovaj način pomaže da se Aladdinovo stanje oblikuje u svijesti čitatelja. Ove priče čine da roman bude zanimljiv i obogaćuju svijet značenja.”³²

Kazivanje ove priče navodi čitatelja na razmišljanje. To znači da priča ne nudi jednoznačno rješenje ili moral, već potiče čitatelja da sam razmisli o značenju priče u kontekstu vlastitog života.

Sljedeća priča o Perzijancu, Arapinu, Turčinu i Grku ilustrira važnu lekciju o suštini stvari i kako se ljudi često zavlače u nesporazume zbog jezičnih i kulturoloških razlika.

“Mogu li ti ispričati jednu priču?”, upita Šems.

I evo šta ispriča:

Jednom prilikom zajedno su putovala četvorica putnika, Grk, Arapin, Perzijanac i Turčin. Kad su stigli do nekog gradića, odlučise da bi bilo dobro nešto pojesti. Kako nisu imali puno para mogli su naručiti samo jedno jelo. Svaki do njih reče da ima na umu najbolju hranu na svijetu. Kad ih upitaše šta je to što im je naumpalo, Perzijanac reče “angur”, Grk reče “stafalion”, Arapin zatraži “aneb”, a Turčin “üzüm“. Kako se nisu razumjeli, počеше se prepirati. Raspravljali su, svađali se, vikali, vremenom osjećajući sve veću ljutnju i ogorčenost, dok njihovu galamu ne prekinu derviš koji je tuda prolazio. Parama koje je od njih uzeo derviš kupi grozd grožđa. Potom ga stavi u neku posudu i zgnječi. Dade im da se napiju tog soka, a kožu baci, jer ono što je doista bitno je suština stvari a ne njihova vanjska forma.”(Şafak, 2009: 364/365)

³²http://www.ismailgulec.net/index.php?option=com_content&view=article&id=92:elif-afakn-ak-roman-uezerine-gec-kalm-bir-yaz-&catid=54:denemelerim&Itemid=78, pristupljeno 11.9.2023

Četvorica putnika, svaki iz različite kulture, imaju svoje nazive za istu stvar - grožđe. Umjesto da razumiju jedni druge, započinju svađu i raspravu, ne shvaćajući da je bitno ono što je unutar, a ne vanjska forma ili naziv stvari. Derviš koji ih prekida i pokazuje im suštinu gestom s grožđem predstavlja mudrog učitelja koji ih podučava važnosti razumijevanja i tolerancije među ljudima, bez obzira na jezične ili kulturološke razlike. Suština priče leži u ideji da se treba gledati na ono što ljude povezuje, a ne ono što razdvaja, te da prava mudrost leži u razumijevanju i poštovanju različitosti.

Za razliku od citata preuzetih iz Kur'ana i Hadisa, koji se klasificiraju kao transsemiotički, citati preuzeti iz priča unutar *Mesnevi* spadaju u intrasemiotički tip citata, odnosno citati koji se ostvaruju na relaciji književnost-književnost.

Postmodernistički autori nude već poznate smislove, preuzete iz književne tradicije, s tim u vezi postmodernistička citatnost je ilustrativna za razliku od avangardnih i modernističkih književnika koji su uvodili i nudili neke sasvim nove smislove i prilagođavali ih čitateljskoj publici. Različiti elementi preuzeti iz književne tradicije manifestuju kao ključni komponente u romanu *Aşk* i na taj način prethodno izdvojeni citati se mogu pridružiti ilustrativnom tipu citatnosti. Međutim, ponekad se mogu pridružiti i iluminativnom jer ne zagovaraju samo jedno tumačenje i stav, već daju prostor za propitivanje i razmišljanje.

8.1.3.1 Rumijeva poezija

Osim priča koje se nalaze u *Mesneviji*, ovaj roman također obiluje Rumijevim poetičnim stihovima, čija ljepota i dubina dodaju slojevitost i estetsku vrijednost djelu.

*Ni kršćanin ni jevrejin ni musliman,
Ni hindu ni budist, ni zen.
Ni iz koje vjere ni kulture. Niti sam s
Istoka, ni sa Zapada...
Moje je mjesto bezmjesnost, trag bestraga³³(Aşk: 231)*

Ovi stihovi pozivaju na razumijevanje, toleranciju i prihvaćanje različitosti kao neizbježne i prirodne elemente ljudskog iskustva. Šafak ovim stihovima vjerojatno želi istaknuti ideju univerzalne povezanosti i jedinstva među ljudima, bez obzira na njihove religijske ili kulturne razlike.

Citati iz *Mesnevije* u romanu mogu se smatrati potpunim citatima prema kategorizaciji Dubravke Oraić-Tolić. Ovi citati su preuzeti iz *Mesnevije* u svojoj punoj formi i mogu se pridružiti izvornom kontekstu iz kojeg su preuzeti. Time se omogućava čitateljima da razumiju i dožive značenje i atmosferu originalnog teksta Rumija unutar romana *Aşk*.

Oko nas se okupila skupina ljudi jer svi su htjeli da čuju odgovor Rumija. Zrak u krčmi je postao gust i neproziran. Zavlada tišina. Rumi reče:

*“Ako pijanac
ima ljubaznosti u sebi,
pokazat će to kad se napije.
Ali, ako ima bijesa i oholosti,
to će pokazati,
a budući da je većina ljudi takva,
vino je zabranjeno svima.”³⁴(Aşk: 300)*

³³Ben ne Hristiyan'ım, ne Musevi, ne Farisi, ne de Müslüman; Ne Doğu'danım, ne de Batı'dan. İkiliği bir kenara koydum, İki alemin bir olduğunu gördüğüm.

³⁴*Bade içen rikkat beslerse, sarhoşluğu rakik olur*
Bade içen kin beslerse, sarhoşluğu kindar olur

Analiza inkorporiranih Rumijevih stihova u romanu može se fokusirati na nekoliko ključnih aspekata koji doprinose strukturalnoj cjelini romana, a to su kontinuitet teme; stihovi se jednostavno nadovezuju na glavne teme osnažujući kontinuitet. Drugi aspekt jeste emotivna povezanost. Rumijevi stihovi često imaju emocionalnu snagu koja može dodatno ojačati vezu čitatelja s likovima i situacijama u romanu što se očituje u sljedećem primjeru:

Šutio je cijeli dan. Kada je naposljetku počeo da priča sa usana njegovih počeli su se nizati stihovi. Mislim da postaje pjesnik u Šemsovom odsustvu. Pogled je zaustavio na rubovima perzijskog tepiha na podu. Trepavice su mu bile ovlažile. Nakon što je duboko udahnuo u jednom dahu je izrecitovao sljedeći kuplet:

*Vidio sam lice tog Veličanstvenog Gospodara
nebesko sunce, oči i uši,
taj iscjeljitelj, pratilac svakog bića,
to je duh koji daje život dušama*

Rumijevi stihovi imaju izvanrednu poetsku vrijednost, što doprinosi estetskoj kvaliteti romana. Njihova prisutnost obogaćuje jezik i stil pisanja, čineći čitanje romana užitkom i zadovoljstvom za čitatelje. Citati iz *Mesneviye* u romanu *Aşk* mogu se klasificirati kao referencijalni citati. Oni su orijentirani na podtekst, odnosno na originalni tekst iz *Mesneviye* kojeg je autorica romana inkorporirala u svoj tekst. Ovi citati upućuju na smisao i teme koje su prisutne u *Mesneviji*, dodajući dubinu i slojevitost interpretaciji teksta romana *Aşk*. Osim toga, citati iz *Mesneviye* pripadaju i *intrasemiotičkom* tipu citata.

*Potom se oglasi kudum u pratnji prodornih zvukova naja i rebaba.
Slušaj ovaj naj, šta priča, kazuje,
na ristanke on se žali, tuguje:
Iz najistana otkad me ustrgoše,
Zbog mog plača, muško, žensko, uzdiše.³⁵*

³⁵Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor, ayrılıkları nasıl anlatıyor Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadımdan erkek, kadın herkes ağlayıp inledi (Aşk: 338) (Mesnevi, 1991a: 1)

Rumijevi citirani stihovi su vješto inkorporirani u tekst romana, oni se ne osjećaju kao odvojeni elementi, već kao integralni dio strukture priče. Oni se uklapaju u tok narativa i doprinose izgradnji atmosfere, likova i tematske razrade romanu.

Prije nego je prešao u semahanu Rumi je izrecitovao:

Priđi blizu, bliže, još bliže

*Dokle će ovaj metež, ovaj rat trajati?*³⁶

Još jedan Mevlanin stih koji reflektira sufijsku filozofiju koja naglašava pronalaženje duhovne utjehe i lijeka tamo gdje postoji patnja:

Gdje god postoji problem, tu će doći rješenje

Gdje god postoji siromaštvo, tamo će doći blagoslov

Gdje god je teškoća, tu je i odgovor

*Gdje god je brod, tu je i voda...*³⁷ (Aşk: 236)

Odabrani citati su doprinjeli dubini naracije. Ovi stihovi naglašavaju ideju da su odgovori i rješenja naših problema često već prisutni u njihovim izvorima. Postavljeni u kontekst romana, mogu podsjećati likove i čitatelje da traže snagu, nadu i rješenja unutar sebe i oko sebe, te da ljubav i blagoslovi često dolaze iz neočekivanih izvora. Također, ovi stihovi su dodatno ojačali duhovnu dimenziju priče koja istražuje složene odnose među likovima, njihove unutrašnje sukobe i traženje smisla u životu.

U cjelini, citati Rumijevih stihova obogaćuju roman *Aşk* na više razina, doprinoseći njegovoj kompleksnosti, simboličnosti, estetici i emotivnoj dubini. Oni mogu dodatno angažirati čitatelje i potaknuti ih na introspekciju i razmišljanje o vlastitim osjećajima i uvjerenjima budući da su povezani s dubokim duhovnim i ljudskim iskustvima. U okviru postmodernističkog narativa citiranje Rumijevih stihova doprinjeli su reinterpretaciji tradicije, istraživanju univerzalnih tema te stvaranje intertekstualnih veza.

³⁶Semahaneye geçmezden evvel Rumi'nin ağzından şunlar döküldü:
Beri gel, daha beri, daha beri,
Bu hır güir, bu savaş nereye kadar?

³⁷"Nerde dert varsa, deva oraya gider
Nerde yoksulluk varsa, nimet oraya varır
Müşkül nerdeyse cevap ordadır, Gemi nerdeyse su orda ..."

8.1.4 Priče iz sufijske tradicije

Şafak je u svome romanu koristila sufijske mudrosti iz raznih izvora. I ovdje se poslužila posmodernističkim postupkom intertekstualnosti, pri čemu referira na druge tekstove: tekstove iz islamske filozofije i tesavvufa.

Priče u nastavku na koje se referira u romanu dio su šireg korpusa priča i anegdota koje se pripisuju različitim autorima unutar sufijske tradicije. Inkorporirane sufijske priče, koje su izvor pouka i duhovnosti, se jednostavno nadovezuju na sam tekst romana. S obzirom da se vremenska perspektiva naratora mijenja, odnosno povremeno pozicionira u 2008. godinu a povremeno u period između 1242-1252. te je narator nekad Šems, Ella, Mevlana ili neki drugi lik, tako i okvirna priča (priča o problemima židovske porodice koja živi u Bostonu) i unutrašnja priča bivaju isprepletene. U romanu se propituju tenzije u Ellinom životu i prikazuje kako je na nju utjecao roman koji je pročitala. Kao da to štivo odnosno unutrašnja radnja romana za Ellu postaje vodič i duhovni učitelj u teškim danima.

Prijateljstvo između Rumija i Šemsa nije nailazilo na razumijevanje kod većine ljudi. Ipak, među rijetkima kojima to nije smetalo bio je i Rumijev sin, Sultan Veled. U romanu, Sultan Veled razgovara sa Šemsom, izražavajući svoju zabrinutost zbog nerazumijevanja i potcjenjivanja koje Šems trpi. Kao odgovor, Šems mu pripovijeda poučnu priču.

Na te riječi Šems uzadhu i ispriča mi priču.

Dva su čovjeka putovala zajedno. Jednog dana dođoše do nekog potoka nabujalog od kiša koje su negdje padale. Dok su se spremali da pređu preko potoka, ugledaše prelijepu djevojku, potpuno samu, očigledno u nevolji. Jedan od njih joj priđe. Uze je u naručje i prenese je preko vode. Spusti je na drugo obalu, mahnu joj u znak pozdrava, a njih dvojica nastaviše put. Međutim, u nastavku putovanja, drugi čovjek je postao neobično šutljiv i neraspoložen, nije odgovarao ni na pitanja svoga prijatelja. Nakon nekoliko sati durenja, ne mogavši više izdržati, reče: „Zašto si dirao onu ženu? Mogla te je zavesti! Muškraci i žene ne bi se smjeli tako dirati!“ Prvi čovjek mirno odgovori: „Prijatelju moj, prenio sam djevojku preko potoka i ostavio je na drugoj strani. Ti je , ustvari, nosiš sa sobom sve ostalo vrijeme.“ (Şafak,2009:260/261)

Ova priča je jedna od poznatih u sufijskoj tradiciji, a često se pripisuje sufijskom mudracu i pjesniku Mulla Nasruddinu, koji je poznat po svojim duhovitim anegdotama koje često imaju duboku pouku. Ono što je važno u ovoj priči nije sam čin prenošenja djevojke, već reakcija drugog putnika. On je preuzeo teret misli i osuđivanja, dok je prvi putnik bio oslobođen težine jer je prihvatio trenutnu situaciju i djelovao iz dobrote. Šemsov odgovor Sultan Veledu pokazuje da, baš kao što putnik nosi sa sobom sumnju i ogorčenost, ljudi često nose sa sobom nerazumijevanje i

potcjenjivanje koje doživljavaju od drugih. Time Šems podvlači važnost unutrašnje slobode i smirenosti, kao i moć opraštanja i puštanja negativnih osjećanja. Ova priča služi kao podsjetnik da je važno osloboditi se suvišnih briga i osuđivanja drugih, te da djelujemo iz ljubavi i saosjećanja prema drugima, umjesto da se opterećujemo predrasudama i osudama.

Još jednu priču susrećemo u romanu. Riječ je o anonimnoj anegdoti sufijskog karaktera koja je nasljeđe usmenog predanja i tradicije sufizma. U ulozi naratora Šems priča priču koja ilustruje njegove refleksije o ljudskoj prirodi, posebno o sklonosti nekih ljudi ka ogovaranju i blaćenju drugih. Od trenutka kada je stigao u Konju Šems je bio izložen raznim glasinama i klevetama o sebi.

Iako se u Kuranu jasno kaže da je ogovaranje i klevetanje jedan od najgorih grijeha, većina ljudi se uopće ne obazire na to upozorenje. Redovno osuđuju one koje piju vinu, a još lakše kamenuju lake žene, ali kad je ogovaranje i klevetanje u pitanju, koje je kod Boga, Uzvišenog, veći i gori grijeh od oba spomenuta, gotovo da ga ne smatraju grijehom uopće. To me podsjeti na jednu priču.

Jednom je jedan čovjek dotrčao dervišu i rekao mu, zadihano: „Hej, gledaj, nose poslužavnike!“ Derviš mu mirno odgovori: „Kakve to veze ima s nama? Tiče li se to nas?“ „Ali nose ih u tvoju kuću!“ , podiže glas onaj čovjek. „Šta se to onda tebe tiče?, reče derviš. (Şafak, 2009: 278/279)

Priča govori o unutarnjem miru i spokoju koji derviš, kao duhovni učitelj, posjeduje, suprotstavljajući se preokupiranosti svakodnevnim sitnicama. Umjesto da se brine o poslužavnicima koje nose drugi ljudi, derviš poziva na unutarnji mir.

Aşk nije roman kojeg čitatelj lako ostavlja po strani već štivo koje čitatelja potiče na duboko razmišljanje kako dok ga čita tako i poslije. Možda zato Aşk sa istim interesovanjem čitaju ljudi svih uzrasta, svih društvenih grupa kao i oni koji svoju vjeru žive na različitim nivoima. Neki se fokusiraju na književni, neki filozofski, a neki na politički aspekt romana.³⁸

Narednu priču iznosi narator Husam. Nalazi se u sredini poglavlja romana gdje se Šems obraća šejhu Jassinu. “Ne znam šta radiš ovdje, ali ja imam pametnijeg posla nego da pričam s tobom”, zamjeri šejh Jassin. “Zašto ne bi samo izašao, da bismo se mi mogli posvetiti predavanjima?” “Kažeš da nećeš pričati sa mnom, a pričaš o meni”, primjeti Šems. “Stalno govoriš loše stvari o meni i Rumiju, a i o svim putnicima na duhovnom putu.”³⁹

³⁸<https://www.elifsafak.us/degerlendirmeler.asp?islem=degerlendirme&id=133>, pristupljeno 3.5.2024

³⁹Elif Şafak, 40 pravila o ljubavi, Roman o Rumiju, preveo: Edin Urjan Kukavica, Buybook, Sarajevo, 2013. str.315

Na temelju onog što prenose hroničari na bliskost između dvojice ljudi iz različitih društvenih slojeva Rumijeva okolina nije gledala nimalo blagonaklono. Ukratko, na različite načine pokušavala se razvrgnuti veza između Mevlane i Šemsa. Mevlana se nalazio pod snažnim pritiscima njemu bliskih osoba koje su svojim neprestanim pridikama i objedama nastojali navesti Rumija da prekine svoja stalna druženja s Šemsom. Budući da je Šems osoba bez ikakvog ugleda u Konji, bio izvrgnut otvorenim vrijeđanjima i svakovrsnim pritiscima čiji je cilj bio natjerati ga da napusti grad.⁴⁰

Priča počinje: „Onda mi dopusti da ti ispričam priču“, reče Šems s takvom ljubaznošću da nismo bili sigurni je li ozbiljan ili se šali. Četvorica trgovaca klanjali su u džamiji kad je u nju ušao mu'ezzin. Prvi prekide svoj namaz i upita: “Mu'ezzine! Je li bio ezan? Ili još imamo vremena?” Drugi trgovac prekide svoj namaz o reče svom prijatelju: „ Hej, pričaš za vrijeme namaza. Namaz ti nije ispravan. Moraš ga ponoviti!“ Čuvši to, treći trgovac ih prekide: „Zašto kriviš njega, idiote? Trebao si voditi računa o svom namazu. Sad ni tvoj namaz nije ispravan.“ Četvrti trgovac prsnuu smijeh i naglas reče: „Pogledaj ih! Sva trojica pogriješiše. Hvala Bogu da ja nisam od zalutalih.“. (Şafak, 2009:318)

Kao što je ranije navedeno, i ova priča dio je folkloru i mogla se prenositi usmeno ili pisanim putem kroz generacije, tako da je teško odrediti njenog autora. Može se zaključiti da ona reflektira dublje poruke o ljudskoj prirodi, moralu i licemjerju. Prvi trgovac prekida svoj namaz kako bi pitao o vremenu ezana, pokazujući nedostatak koncentracije i poštovanja prema molitvi. Drugi trgovac odmah kritizira prvog, pokazujući svoju aroganciju i osudu drugih, iako i sam tako gubi posvećenost svom namazu. Treći trgovac, umjesto da osudi druge, krivi drugog trgovca zbog osuđivanja prvog, ali i sam postaje žrtva svog licemjerja jer se također poseže za osudom. Četvrti trgovac, iako se smije drugima, također pokazuje svoju sujetu i predrasude. Ova priča može poslužiti kao podsjetnik da svi ljudi imaju mane i da prije osuđivanja drugih, čovjek treba pogledati sebe i svoje postupke. Također, može ukazati na važnost suosjećanja i razumijevanja prema drugima umjesto brzopletog osuđivanja. U konačnici, važno je razumjeti kako se i ova priča uklapila u širu strukturu romana i kako doprinosi njegovoj cjelokupnoj svrsi i poruci.

Kur'an govori o Isau kao iscjelitelju, koji je od gline sačinio male ptice i u njih udahnuo od svoga čudotvornog duha i oživio ih Allahovom, dž.š., dozvolom:

..i kada si, voljom Mojom, od blata nešto poput ptice napravio i u nju udahnuo i kada je ona, voljom Mojom, postala ptica; i kada si, voljom Mojom, od rođenja slijepa i gubavca iscijelio; i kada si, voljom Mojom, mrtve dizao .. (Kuran, 5:110)

⁴⁰<https://bastinaduhovnosti.com/mevlana-dzelaluddin-rumi-pjesnik-bozanske-ljubavi/> , pristupljeno 11.9.2023

Na temelju ovoga kur'anskog kazivanja, orijentalno-islamska književnost prepuna je aluzija o oživljavajućoj snazi Isaova daha. Sljedeća priča koja se susreće u romanu govori o šejhu kojem je dat Isaov dah te prati tok unutarnje priče. Naime, u romanu se priča pojavljuje kao dio pouke i mudrosti koje se prenose kroz likove Šemsa i Rumija. Rumi u ulozi naratora tuguje zbog odlaska Šemsa, govori kako je svijet бесплодан i lišen sunca otkako je Šems otišao. Prisjeća se događaja kad je sreo svog učitelja:

U Božijem planu nema mjesta za slučajnost, zato slučajnost i ne postoji. Stoga nije me Šems iz Tabriza slučajno zaustavio na cesti onog oktobarskog dana prije gotovo dvije godine. "Nisam ti došao zbog vjetra", rekao je Šems. A potom mi ispričao priču.

Bio jednom jedan šejh koji je bio poznat po tome da mu je dat Isaov dah. Imao je samo jednog derviša, ali bio je veoma zadovoljan s tim što je imao. Ali njegov derviš imao je drukčije mišljenje. Želio je svojim očima vidjeti kako se svi dive znanju i moćima njegovog šejha, te ga počeo moliti da prizove i uzme još derviša i sljedbenika. „U redu“, konačno se složi šejh. „Ako će te to usrećiti, učinit ću što tražiš od mene.“ Istog dana odoše na pijacu. Na jednoj tezgi prodavali su se slatkiši u obliku ptice. Čim je šejh puhnuo po slatkišima, ptice oživješe i odletješe s vjetrom. Zaprepašteni, stanovnici tog grada istoga trena počеше se okupljati oko njega. Od toga dana nadalje, svi u gradu pričali su i prepričavali šejhovo znanje i moć, hvaleći ga biranim riječima. Uskoro je oko šejha bilo toliko učenika, derviša i sljedbenika da mu onaj derviš više nije mogao ni prići, niti ga vidjeti, a kamoli razgovorati s njim. „Šejh-baba, oprost mi, pogriješio sam. Bilo je puno bolje kad smo nas dvojica bila sami“, požali se derviš jednog dana. „Učini nešto. Neka odu, molim te.“ „U redu. Ako će te to usrećiti, otjerat ćemo ih.“ Sutradan, dok je govorio okupljenima, šejh pusti vjetar. Njegovi sljedbenici su bili zapanjeni. Jedan po jedan, počеше ga napuštati i odlaziti. Na kraju ostade samo onaj stari derviš. „Zašto i ti nisi otišao s njima?“, upita šejh.

A derviš odgovori: „Nisam ti došao zbog prvog vjetra, niti ću te napustiti zbog posljednjeg.“ (Şafak, 2009:353/354)

Ovom pričom se u romanu podcrtava značenje prihvatanja i ostajanja vjernim svojim uvjerenjima unatoč vanjskim utjecajima i promjenama. Njena funkcija unutar romana je da djeluje kao prelomni trenutak. Postavljena je na kraju poglavlja, Rumijeovog monologa, pružajući čitatelju trenutak za stanku i razmišljanje o temi koje se dotaknula.

Kroz inkluziju sufijskih priča, roman *Aşk*, također postaje svojevrsna platforma za citiranje sufijskih mudraca i filozofa. Ove priče dodale su raznolikost i bogatstvo intertekstualnosti u romanu, omogućavajući čitatelju da istražuje dublje kontekste i izvore inspiracije koji su oblikovali ideje i duhovnost likova i same priče. Na ovaj način autorica ne samo da odaje počast sufijskoj tradiciji, već i obogaćuje svoj roman slojevitim značenjima koja proizlaze iz dijaloga između prošlih i sadašnjih tekstova. Ovaj pristup omogućava čitateljima da kroz savremeni književni tekst ponovo otkriju i reinterpreтираju mudrosti klasične sufijske literature.

8.1.5 Djela i izreke učenjaka, motivi iz islamske tradicije u širem smislu

Nije rijedak slučaj da su u romanu upotrijebljeni šifrirani ili “unutarnji” citatni signali. Šifrirani citati posjeduju unutarnje signale koji nam sugeriraju da se radi o citatnosti, a to su: navođenje naslova djela ili imena njegova autora u bližem ili daljem kontekstu, različite druge intertextualne veze sa predtekstom, kao što su likovi, motivi, stilski postupci preuzeti iz njega, sintagme tipa: “kao što bi pjesnik rekao” i sl. (Oraić-Tolić, 1990: 16)

Kao takvi signali ne omogućuju genezu citata i zato govorimo o šifriranoj citatnosti, kakvu pronalazimo u romanu u sljedećim primjerima:

Naizad, kao što bi poznati pjesnik rekao:

“Ako pijanac

ima ljubaznosti u sebi,

pokazat će to kad se napije.

Ali, ako ima bijesa i oholosti,

to će pokazati,

a budući da je većina ljudi takva,

vino je zabranjeno svima.”(Aşk: 300)

Navedeni citatni signali ponekad upućuju na pretpostavku da identifikacija citata nije potrebna i da je čitateljima poznato porijeklo citata.

U romanu susrećemo imena nekih od narativnih poema koje imaju značajno mjesto u klasičnoj književnosti.

Želio je da čitamo zajedno. Pročitali smo Lejlu i Medžnuna, Ferhada i Širin, Jusufa i Zulejhu, Ružu i slavuja – priče o ljubavnicima koji su se voljeli u inat svim preprekama.

(Aşk: 376)

Jedna od poema na koju se Šafak referira u svom romanu jeste priča o mističnoj ljubavi *Medžnun i Lejla*.

Dosjetio sam se priče o halifi Harunu er-Rašidu. Mnogo se zainteresovao za Lejlu kada je čuo da se Medžnun beznadežno zaljubio u nju. Ta Lejla mora da je posebno stvorenje, mislio je. Mora da je dražanstvena i ljepša od ostalih žena. Sav radoznao učinio je sve što je bilo u njegovoj moći da svojim očima, bar jedanput, ugleda Lejlu. Konačno, jednog dana, dovedoše Lejlu u njegov dvor. Kad je ona skinula veo, Harun er-Rašid se potpuno razočarao. Nije Lejla bila ni ružna, ni obogaljena, ni stara. Međutim, nije bila ni posebno

privlačna. Ljudsko biće kao i ostala, žena sa običnim potrebama i manama kakvih je mnogo. Halifa nije sakrio razočarenje. „Jesi li ti ta za kojom je Medžnun poludio? Pa ti si sasvim obična žena. Šta je to tako posebno kod tebe? Lejla se nasmiješi. „ Da, ja sam Lejla, a vi niste Medžnun“ odgovori. „ Trebali ste me vidjeti u Medžnunovim očima. U protivnom, nikada nećete razriješiti tajnu zvanu ljubav.“ (Şafak,2009: 241/242)

U skladu s teorijom šifriranih citata, posjeduju unutarnje signale citatnosti, analizirajući tekstualne elemente (spominjanje poznatog autora i naziva priče) da se zaključiti da navedeni primjer priče o “Medžnunu i Lejli” može kvalificirati kao primjer šifrirane citatnosti. Inkorporiranjem priče o “Medžnunu i Lejli”, Şafak nam oslikava temu ljubavi koja prevazilazi prostor i vrijeme te se fokusira na duhovni aspekt ljubavi. Kroz ovu priču, roman istražuje različite dimenzije ljubavi, odnosno ljubav prema Bogu, ljubav prema drugima i samom sebi. Ona dodaje dubinu i slojevitost romanu. Umetanjem ove narativne poeme koja ima značajno mjesto u klasičnoj književnosti autorica potvrđuje da su takve teme relevantne i inspirativne i u današnjem vremenu.

Sljedeći primjer šifrirane citatnosti u romanu vidimo u navođenju unutarnjeg signala odnosno imena autora stiha.

“Nacerih se. Možemo li ovu raspravu začiniti jednom Hajjamovom? Ostale mušterije se pridružiše, ohrabrujući me aplauzom. Potaknut i pomalo isprovociran, popeh se na stol i počeh recitirati:

Ako je Bog, Uzvišeni,dao grožđe da raste i zrije,

Zašto je onda zabranio da se cijedi i pije?.

“To nema nikakvog smisla! Naravno da nije!, uzviknu onaj Perzijanac nastavljajući rimu.

Zahvalimo Njemu, onda, od sveg srca

Nije Bogu mrsko čuti kad se čašama kuca!”(Aşk:159)

Prvobitno, površna analiza romana može sugerirati veću prisutnost vanjskih citatnih signala u odnosu na unutarnje ili šifrirane citate. Međutim, detaljnija analiza ukazuje suprotno - unutarnji ili šifrirani citati su zapravo mnogobrojniji i dublje uklopljeni u tekst. Kroz prizmu intertekstualne analize, ovi unutarnji signali ne samo da obogaćuju tekstualnu strukturu romana, već pružaju i slojevitu refleksiju autentične tematike i bogatstva kulturnih referenci, unoseći dublje razumijevanje i kontekstualizaciju. Inkorporirani Rumijeви stihovi, priče iz *Mesnevice* kao i sufijske priče pripadaju intrasemiotičkom tipu citata. Kroz direktno citiranje, parafraziranje, simboliku i tematsku povezanost autorica integriše elemente klasične sufijske književnosti unutar savremenog narativa.

Şafak demonstrira izuzetnu vještinu upotrebe citata u romanu *Aşk*. Njen pristup reflektira rekontekstualizaciju i reinterpretaciju citata iz različitih izvora kako bi obogatio priču, pružio dublje značenje i stvorio bogat i složen narativ. Ova vještina čini roman dubokim i fascinantnim za čitaoce, bez obzira na njihovo poznavanje primarnih izvora citata. Iako se koriste citati iz različitih izvora, oni su često prepoznatljivi za čitaoce koji imaju određeno znanje o islamskoj poeziji i filozofiji. Međutim, autorica takođe pomaže čitaocima da razumiju kontekst i značenje tih citata kroz naraciju i likove. Ona ne preuzima cijela djela drugih autora, već koristi kraće citate, stihove i izraze kako bi ilustrovala svoje poruke i teme. U tom smislu svi citati u romanu orijentirani su na podtekst, upućuju na njegov smisao tako dolazimo do zaključka da spadaju u grupu referencijalnih citata.

9. ALUZIJE

Pored citatnosti u intertekstualne postupke ubraja se i aluzija kao stilska figura koja „upućuje na ličnosti i događaje, mitološke ili historijske, ili na likove i scene iz književnih djela, koji su poznati i koji po svom značenju mogu objasniti ono o čemu se govori“ (Lešić 2005: 281).

Roman *Aşk* obiluje aluzijama i referencama na različite književne, filozofske i duhovne tradicije. Upotreba aluzija na islamske ličnosti u književnosti i drugim umjetničkim djelima može imati različite svrhe i efekte. Neki od razloga zbog kojih se autori mogu odlučiti za takve aluzije su dublje razumijevanje tema i simbola.

Islamska tradicija ima bogatu simboliku i mitove. Primjera radi broj 40 ima poseban značaj u islamskoj tradiciji i često se pojavljuje u različitim kontekstima. Kada u tom kontekstu pogledamo roman primjetit ćemo da je naziv romana na engleskom jeziku, ali i drugima (bosanskom, srpskom itd.) *The Forty Rules of Love* (Četrdeset pravila ljubavi). Broj 40 ima i simbolički značaj označavajući period preobražaja, iskušenja, obred čišćenja ili traženja ozdravljenja čije smo primjere mogli zapaziti i u romanu:

“Ali napustila sam to odvratno mjesto”, reče. “Otišla sam u javno kupatilo i okupala se četrdest puta i klanjala četrdeset dobrovoljnih namaza. Zavjetovala sam se da mi muškarci više neće prilaziti. Od sada nadalje, moj život je posvećen Bogu.” (Şafak 2013: 327).

Kroz roman Şafak u ulozi Šemsa navodi 40 pravila vjere ljubavi. Mogli bi se opisati kao osnovna pravila za putujuće duhovne tragatelje. Pravila su sveobuhvatna i općeprimjenljiva. Ella je imala četrdest godina kada je krenula na put spoznaje Istine i duhovnog rasta. Prvo povlačenje u osamu Rumija i Šemsa je trajalo 40 dana u njegovoj biblioteci.

Svako poglavlje unutarnjeg romana, u prijevodu sa engleskog jezika naslovljen *Slatko svetogrđe*, Şafak započinje slovom 'b', vjerovatno kako bi privukla pažnju čitatelja. Da li tim postupkom aludira na činjenicu da sure u Kur'anu počinju sa *Bismillah* izuzev sure *Tewba/Pokajanje*.⁴¹ Međutim, slovo 'b' se pojavljuje kao prvo slovo pomenute sure. Ili upućuje na činjenicu da Mevlana počinje svoju *Mesneviju* sa riječju 'Bişnev' (slušaj). Şafakicin izbor takvog književnog postupka nije slučajna već ima za cilj pokrenuti kod čitatelja intuitivne asocijacije slova 'b'. Ona usmjerava čitateljevu pažnju ka razumijevanju sufijске misli, rekavši: "Ne pitaj zašto... Pronađi odgovor i zadrži ga za sebe".⁴²

⁴¹*Bismillom*, koji sadrži Allahovu beskonačnu milost, ne počinje sura koja objavljuje rat idolopoklonicima.

⁴²Mehmet Bakır ŞENGÜL, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/2 Spring 2010 str. 664

I ako se roman fokusira na islamske teme, on sadrži i reference na različite duhovne tradicije uključujući i kršćanstvo što može sugerirati da je napisan za čitatelja sa Zapada kako je već ranije pomenuto. U tom kontekstu u romanu Šems je imao meleka-čuvara koji ga je štitio još od djetinjstva, njegov otac je bio stolar i želio je da i on postane stolar, ali ljudi oko njega, uključujući i njegovog oca, nisu razumjeli Šemsa.

“Prva osoba koja je pogrešno protumačila moje iskustvo bio je moj otac. Imao sam desetak godina kada sam svakodnevno počeo viđati svog meleka zaštitnika naivno misleći da to nije ništa neobično, da i drugi ljudi vide svoje. Jednog dana, dok me moj otac učio kako da napravim drvenu kutiju, kako bi postao stolar kao on, rekao sam mu za svog meleka-zaštitnika. Zaista imaš bujnu maštu, sine, prokomentirao je to moj otac.”(Şafak 2013: 51).

Šems je otišao u Bagdad vođen melekom-čuvarom, što jako podsjeća na djetinjstvo Isusa i ono što mu se događalo. Šems je, znajući svoju sudbinu, otišao u Konju, slično kao što je Isus znao svoj kraj i otišao u Jeruzalem. Obojica su bili svjesni svoje sudbine. Opisivanje Šemsa kao Isusa u mašti čitatelja sa Zapada doprinosi slojevitosti priče. Sličnosti su očite, ali naravno da nisu potpune.

Još jedna sličnost se može pronaći između lika Pustinjske ruže koja radi u javnoj kući u Konji i Marije Magdalene. Pustinjska ruža je bila uhvaćena u džamiji i gotovo linčovana od strane prisutnih, ali je spašena govorom i pitanjima koje je postavio Šems, slično kao što je Isus spasio Mariju. Ženu iz evanđelja po Marku, prostitutku Mariju Magdalenu, Isus spašava od kamenovanja poznatom izjavom: „Tko je od vas bez grijeha neka prvi na nju baci kamen!“⁴³

Drugi od razloga upotrebe aluzija jeste i kulturološka i historijska kontekstualizacija.

Aluzija koja povećava čitateljevu angažiranost povezujući priču sa stvarnim historijskim događajem može se uočiti u sljedećem primjeru kada Šems kaže:

“Vidio sam najsiromašnija sela, polja spaljena vatrom i opljačkane gradove kroz koje teku crvene rijeke i u kojima nije bilo muške glave starije od deset godina. Vidio sam najgore i najbolje od ljudi. Ništa me više ne može iznenaditi.”(Şafak 2013: 52).

Ovom aluzijom kao da Şafak otvara prozor u prošlost, odnosno u trinaesti vijek koji je bio buran period u historiji Anadolije. Na Zapadu križari na putu prema Jeruzalemu, osvojili Konstantinopol, što će na kraju rezultirati podjelom Bizantskog carstva. Na Istoku, mongolska vojska pod zapovjedništvom vojničkog genija Džingis-kana, poput silovitog vjetra doslovno je otpuhala sve svoje protivnike. Prethodna referenca upotpunjuje prikaz okruženja i razdoblja u kojem se unutarnja priča romana odvija.

⁴³<https://www.vjeraidjela.com/marija-magdalena-2-dio-zena-uhvacena-u-preljubu-video/>, pristupljeno 1.5.2024

U analizi porijekla citata izdvojena je kur'anska priča o Musau i Hidru. Prema Kur'anu, Hidr je poznat po mudrosti, dok Musa posjeduje znanje. Šafak je u svom romanu prenijela ovu dinamiku, gdje Šems predstavlja mudrost, a Rumi znanje. To sugerira da je uloga Šemsa u Rumijevom životu slična ulozi Hidra u Musaovom životu. Naime, Šems je uvodio Rumija u najdublje tajne sufijske ezoterijske spoznaje, slično kako je Hidr poučavao poslanika Musaa unutar njim, skrivenim značenjima poruka koje je Musa donosio svom narodu.

Kur'ansko kazivanje o Jūsufu, a.s., počinje sa plemenitim snom koji je on usnio, u romanu Šemsovo putovanje započinje "vizijom" kada je čuo meleka kako mu milozvukom kaže da krene za Bagdad. Jūsufova braća su osjećala veliku zavisti i bili su spremni čak da mu napakoste. Šems prije nego je krenuo na put kazao je:

"Oče, ja sam se izlegao iz drukčijeg jajeta nego ostala djeca." (Šafak 2013: 51).

U romanu, lik Šems završava svoj put dospjevši u bunar, te se može uspostaviti paralela s putem koji je poslanik Jūsuf prešao u kur'anskom kazivanju. Obojica su se našla u bunaru zbog netrpeljivosti i zavisti ljudi iz svog okruženja.

Glavni likovi unutaršnjeg romana, Rumi i Šems, su stvarne historijske ličnosti. Glavni likovi okvirnog romana su Aziz i Ella. Njihova priča u romanu je aluzija na stvarno prijateljstvo Rumija i Šemsa koje je oblikovalo sufizam i islamska filozofija. Islamska filozofija i duhovnost nude širok spektar koncepta koji se odnose na ljudska iskustva, moral i duhovni razvoj.

Aluzije na islamske ličnosti u romanu *Aşk* su kontekstualizovale priču unutar istočnjačke i zapadne kulture, vremenskog perioda 13. stoljeća i savremenog doba, što je omogućilo čitaocima bolje razumevanje pozadine djela.

10. ZAKLJUČAK

U ovom radu smo nastojali pojasniti pojam intertekstualnosti te analizirati intertekstualne odnose u romanu *Aşk*. Dali smo kratki osvrt o književnom opusu Elif Şafak. Istraživanje intertekstualnih aspekata u romanu *Aşk* Elif Şafak donijelo je nekoliko ključnih saznanja.

Prvo, istraživanje je pokazalo da je roman *Aşk* bogat složenom mrežom referenci i veza sa drugim književnim djelima, posebno onim iz islamske tradicije i filozofije. Ove intertekstualne veze doprinose dubini i složenosti romana, omogućavajući čitaocima da sagledaju šire duhovne i filozofske dimenzije priče. U postmodernoj kulturi, reinterpretacija tradicionalnih kodova i njihovo osvježavanje često se ostvaruje kroz upotrebu citata. U analizi porijekla citata koje nalazimo u pomenutom romanu uočili smo obilato citiranje Kur'ana, te navođenje hadisa Poslanika a.s. Citate iz Kur'ana, pa i hadisa nešto je jednostavnije identificirati u odnosu na priče i motive iz islamske tradicije.

Drugo, rad je potvrdio važnost teorijskog okvira Dubravke Oraić-Tolić o citatnosti kao osnovnog alata za analizu intertekstualnosti. Ovaj okvir je pomogao u identifikaciji i interpretaciji različitih referenci prisutnih u romanu. S obzirom da je postmodernistička citatnost često ilustrativna, jer se postmodernistički autori poglavito oslanjaju na poznate smislove iz književne tradicije, za razliku od avangardnih i modernističkih književnika koji su uvodili i nudili neke sasvim nova značenja i prilagođavali ih čitateljskoj publici došli smo do zaključka kako čitav niz elemenata, preuzetih iz književne tradicije, djeluju u romanu kao nezamjenljivi elementi te na taj način izdvojene citate možemo pridružiti ilustrativnom tipu citatnosti.

Osim citata prisutne su aluzije na motive i osobe iz islamske tradicije. Autorica nas podstiče na dublje razmišljanje kroz mnoge aluzije koje su prisutne u tekstu romana, što nam omogućava da sagledamo njegovu dublju poruku.

Napokon, istraživanje je naglasilo kako se intertekstualnost može koristiti kao sredstvo za dublje razumijevanje književnih djela, istraživanje složenih tema i stvaranje dubljih veza između različitih književnih tradicija i epoha.

Roman *Aşk* je primjer bogate intertekstualnosti koja obogaćuje književno iskustvo čitaoca. Analiza ovih aspekata omogućila je dublje razumevanje složenih poetičkih veza u ovom djelu i njihov uticaj na tumačenje romana.

Možemo izvući zaključak da turska spisateljica Elif Şafak prepoznaje univerzalne principe i vrijednosti u vremenu kada svijet često podilazi fragmentaciji i individualnim razlikama. U svojim djelima, ona interpretira islamsku filozofiju i integriše je u svoju priču, prepoznajući u njoj vrijednosti koje se mogu primjeniti u životu savremenog čovjeka, bez obzira na njegovo mjesto boravka.

Granice koje postoje između islama i kršćanstva, Istoka i Zapada, muškaraca i žena, i između onih koji su u društvu afirmisani i onih koji su marginalizovani, prema viđenju Şafak, mogu biti prevaziđene putem ljubavi, dubokog razumijevanja i saosjećanja prema ljudima.

LITERATURA

Beker, Miroslav „Tekst/intertekst“, u: Zvonko Maković, *Intertekstualnost i intermedijalnost*, Zagreb, 1988., str.12

Ćehajić, Džemal *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na BiH*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1986., str.8,14

Haşlak, Derya “Elif Şafak’in romanlarında halk bilimsel öğeler”, T.C. Trakya Üniversitesi, Edirne, 2011., 287 str.

Hukum, Muhammed “Elif Şafak’in *Aşk* romanında postmodern bir unsur olarak tasavvuf” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/2 Spring 2010.*, 638 str.

Juvan, Marko *Intertekstualnost*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2013., 10 str.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Merve Yayınları

Koçkuz, A. Osman “Mesnevi'nin beşinci defterindeki, Peygamberimize ve sözlerine yapılan atıflar”, 8. MİLLÎ MEVLÂNÂ KONGRESİ, 106 str.

Korkut, Besim *Kur'an s prevodom*,

Lešić, Zdenko *Teorija književnosti*, Sarajevo Publishing, 2005., 281 str.

Oraić Tolić, Dubravka *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, 1990., 5 str.

Pavličić, Pavao, “Intertekstualnost i intermedijalnost; Tipološki ogled”, *Intertekstualnost & Intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, 1988., str. 157-189

Şafak, Elif *Aşk*Doğan Kitap, Istanbul, 2009.,

Safak, Elif *40 Pravila ljubavi: Roman o Rumiju*, s engleskog preveo Edin Urjan Kukavica, Buybook, 2013.,

Šabanović, N.(2017) *Elementi Mevlevizma u romanu Bab-ı Esrar Ahmeta Ümita*. Završni magistarski rad. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu, Odsjek za orijentalnu filologiju

- <http://www.elifsafak.com.tr/biography>, pristupljeno 5.9.2023.
- <http://www.elifsafak.com.tr/biyografi.php> , pristupljeno 10.9.2023.
- http://www.laguna.rs/a874_autor_elif_safak_laguna.html , pristupljeno 10.9.2023.
- http://www.slobodna-bosna.ba/vijest/9028/knjiga_mjeseca_elifa_safak_40_pravila_ljubavi.html, pristupljeno 5.11.2022.
- http://www.ismailgulec.net/index.php?option=com_content&view=article&id=92:elif-afakn-ak-roman-uezerine-gec-kalm-bir-yaz-&catid=54:denemelerim&Itemid=78 , pristupljeno 5.11.2022.
- https://hena-com.hr/blog/detaljnije/recenzija-romana-cetrdeset-pravila-ljubavi-elif-shafak?fbclid=IwAR1nHZPF1CME9VP4zjGq_-yY9FvP0EujenG3jo7rpViGZNb2IspLeUtejSM, pristupljeno 5.11.2022.
- <http://majkaidijete.ba/images/ask/kukavica.pdf>, pristupljeno 5.11.2022.
- http://www.ismailgulec.net/index.php?option=com_content&view=article&id=92:elif-afakn-ak-roman-uezerine-gec-kalm-bir-yaz-&catid=54:denemelerim&Itemid=78 , pristupljeno 5.11.2022.
- https://www.academia.edu/5537385/kultura_intertekstualnosti_-_culture_of_intertextualisation, pristupljeno 5.11.2022.

- http://www.ismailgulec.net/index.php?option=com_content&view=article&id=92:elif-afakn-ak-roman-uezerine-gec-kalm-bir-yaz-&catid=54:denemelerim&Itemid=78 , pristupljeno 7.11.2022
- <http://bosnianold.ws.irib.ir/emisije/item/138015-mevlana-u-svijetu-36>
- <http://www.elifsafak.com.tr/biography>, pristupljeno 10.8.2023.
- <https://sanatlog.com/sanat/elif-safakin-aski/> , pristupljeno 1.5.2024.